

Brend het land tot bloei

April 2015/2

Thema-uitgave van Dynamisch Perspectief,
het ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

thema-uitgave

Als bijen het bedrijf mochten inrichten ...
De warmtehuishouding van het bijenvolk
Kijken naar een succes leidt tot nieuwe successen
'De mooiste plek om mens te worden'

4 Versterken

6 Als bijen het bedrijf mochten inrichten...

11 De warmtehuishouding van het bijenvolk

14 Wat de winterconferentie in beweging brengt ...

16 Kijken naar een succes leidt tot nieuwe successen

18 Op Warmonderhof komt niet alleen het land tot bloei

22 Uitwisselen van succesverhalen

24 Werkgroep 'Mannelijke lijn in de veehouderij'

25 Werkgroep 'Bodem-financiering'

27 Punt Cirkel

28 Albert de Vries: De kunst om levende begrippen te vormen

31 Wat de winterconferentie in beweging brengt ...

32 Dynamisch Portret: De BD-imkerwerkgroep

37 Dynamische Keuken: De Groene Luwte

41 Bloeien+Boeken

46 Weet je deel van een groter geheel

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

Versterken

*Tekst: Luc Ambagts,
beleidsmedewerker van de BD-Vereniging*

Voor de winterconferentie in Merksplas had imker Geert Groessens 125 katjeswilgen besteld, een goede drachtplant voor de bijen. De jonge boompjes lagen op een grote stapel naast de deur en waren allemaal meegenomen aan het eind van de dag. Nu staan ze op tal van plekken in Nederland en Vlaanderen in de grond, waar ze de komende jaren met hun stuifmeel- en nectarrijke katjes bijen en andere insecten zullen aantrekken.

Dirk Govaerts – boer op het heilpedagogisch instituut Widar waar de conferentie gehouden werd – raakte geïnspireerd om zelf op zoek te gaan naar planten die iets voor de bijen en iets voor de boer doen. Hij ontdekte de kornoelje variëteit 'Jolico'. Een vroege bloeier met bessen waar je jam van kunt maken. Hij heeft al plantgoed opgehaald.

Dit zijn twee voorbeelden waaraan te zien is hoe enthousiasme omgezet wordt in daadkracht. In de biologisch-dynamische landbouw gaan we liever uit van wat wel kan, dan te klagen over wat niet kan of anders geregeld zou moeten zijn. Vanuit de BD-Vereniging hebben we die positiviteit – samengevat in de titel 'breng het land tot bloei' – uitdrukkelijk als uitgangspunt genomen bij de organisatie van de

jaarlijkse winterconferenties in België en in Nederland. In dit themanummer doen we daarvan verslag.

In Merksplas hebben we positiviteit gekoppeld aan het thema bijen. Dat levert letterlijk de vraag op 'Wat bloeit er bij jou in de buurt?'. Op het eind van de winter komen kornoelje, krokus, hazelaar en een vroege sleedoorn langs. Die focus op dracht maakt dat iedereen zelf aan zet kan zijn. Dat werkt.

In Dronten hebben we de eigen successen tot thema gemaakt. Op welk moment is de zet gegeven dat de kaasmakerij tot stand kwam? Wat heb ik gedaan dat die grond zo kruimelig geworden is? Dat te ontdekken vraagt op de eerste plaats om contact met de concrete werkelijkheid en het vermogen om daarop te reflecteren. Heb je ook de fantasie om wat je ontdekt hebt in beweging te brengen, dan bereid je de mogelijkheid voor om je ontdekking in nieuwe situaties toe te passen.

Op die twee manieren – vanuit vakkennis en vanuit zelfkennis – bouwen we in de BD-Vereniging met elkaar aan een onderzoeksgemeenschap voor de ontwikkeling van de land- en tuinbouw. Voor grote bedrijven, kleine bedrijven, hobbytuinders, en ook voor koks, jammers en alle andere mensen die zich bij landbouw, landschap, voeding en natuur betrokken weten. ☞

*Wilgen vormen voor bijen een belangrijke
stuifmeelbron aan het eind van de winter
(Foto: Bert de Doncker)*

winterconferentie

MERKSPLAS

Over het programma

Ruim 50 deelnemers verzamelen zich 27 februari 2015 in de conferentiezaal van Widar, een dorpsgemeenschap waar mensen met een zorgvraag wonen, samen met medewerkers en hun gezinnen. Een verzameling bijenkasten in allerlei modellen springt in het oog – bedoeld voor de werkgroep 'bijvriendelijke behuizing'. Op tafels liggen hazelaartakken, sneeuw-klokjes, krokussen en andere bloeiers die deelnemers hebben meegenomen. Ter kennismaking wisselen we in groepjes uit hoe het gesteld is met bloemen in onze omgeving. Dat gaat niet alleen over boerderijen. Een winkelier van Bioplanet in Leuven: "We kunnen onze parking zo inrichten dat er meer plek is voor bloemen."

Lezingen en werkgroepen wisselen elkaar af, en in een eurutmie-intermezzo volgen we de bewegingen van de bijen. Tussendoor zijn we te gast in de eetzaal van Widar voor een smakelijke maaltijd en als avondprogramma draait de film *More than honey*. Zo komt op allerlei manieren het tot bloei brengen van de omgeving onder de aandacht. En niet alleen in theorie: bij de uitgang liggen ruim honderd gestekte katjeswilgen klaar, zodat ieder er twee kan meenemen. Geert Groessens heeft een grote pot met huttentut-zaad en deelt het uit aan iedereen die ermee wil experimenteren. Dat de dag veel inspiratie oplevert, blijkt onder meer uit de voornemens, die worden opgeschreven na de vraag 'wat ga je doen na vandaag'. Het is duidelijk: Vlaanderen zal na vandaag verder opbloeien! (Tekst: Ellen Winkel) 🍯

Als bijen het bedrijf mochten inrichten...

Wat kunnen we doen om de omgeving voor bijen aantrekkelijker te maken? Genoeg mogelijkheden, blijkt uit vier b(l)oeiende verhalen die klonken tijdens de Winterconferentie in Merksplas, verteld door Bert de Doncker, Roeland van Dee, Geert Groessens en An Verboven.

Tekst: Ellen Winkel

Bert de Doncker, imker en docent van de cursus
Natuurlijk Imkeren bij Landwijzer:

'Voor gezonde bijen is het belangrijk dat er het hele jaar door genoeg stuifmeel en nectar te halen is'

"Wandel eens rond de bijenkast en kijk goed om je heen. Wat is daar te halen voor de bijen?" Bert de Doncker nodigt iedereen uit zich die vraag te stellen. "En wat bloeit er in een ruimere omgeving? Je kunt op een stafkaart uittekenen waar de hazelaars, wilgen en andere bloeiende planten en bomen staan. Zo kun je een drachtkaart of een drachtkalender maken. Google maps is ook heel handig: daarmee kun je heel goed zien wat het vlieggebied is van de bijen."

Hij projecteert een kaart waarop hij rond de bijenstal van Widar in Merksplas cirkels heeft ingetekend waarvan de straal verschillende afstanden aangeeft, van 300 meter tot 3 kilometer. In het begin van het jaar, als de temperatuur net wat hoger is dan 8 graden, blijven ze binnen een cirkel van 300 meter; een gebied van 28 hectare. "Ze hebben dan vooral veel stuifmeel nodig. Stuifmeel levert eiwit voor bijenlarven. Verschillende bloemen bevatten stuifmeel met verschillende aminozuren. Er zijn tien essentiële aminozuren – dat wil zeggen aminozuren die bijen zelf niet kunnen aanmaken – die in een bepaalde verhouding in het dieet moeten voorkomen. Het aminozuur dat relatief het minst voorhanden is, remt de groei en ontwikkeling van het volk, doordat de overige niet kunnen worden aangewend voor de vorming van eiwit. Diversiteit in stuifmeel is dus even belangrijk als het

aanbod ervan. Een volk heeft gedurende een jaar gemiddeld 40 tot 50 kilo stuifmeel nodig. Dat zijn 200.000 klompjes die de bijen aan hun achterpoten de kast inbrengen."

"In de zomer vliegen ze in de cirkel van 3 kilometer; een gebied van 2800 hectare. Ze hebben dan eerder behoefte aan nectar." Nectar, dat wordt omgezet tot honing, levert suiker (energie) zodat de bijen kunnen bewegen, vliegen, warmte kunnen produceren om de temperatuur van het broednest op peil te houden, of ventileren bij warm zomerweer. De 3-kilometerzone overstijgt het niveau van het landbouwbedrijf. Je hebt er dus minder

invloed op, maar je kunt wel inventariseren waar lindebomen, klaver en andere drachtplanten te vinden zijn en in welke periodes er veel of weinig te halen is.

De calculator op de website drachtkalender.nl is daarbij een handig hulpmiddel, met een overzicht van wanneer allerlei planten en bomen bloeien en hoeveel stuifmeel en nectar ze leveren. Bert tipt: "Als je een nieuwe standplaats voor de bijen zoekt, speel dan eens met die 300 meter cirkel om de meest gunstige plek te vinden. Langs een bosrand is de situatie veel gevarieerder dan midden tussen weides en akkers."

Drachtgebied in het jaarverloop

 drachtkalender.nl/calculator

Periode	Vroege voorjaar 15 jan-15 apr	Voorjaarsdracht 15 apr-20 mei	Zomer 21 mei-15 aug	Nazomer 16 aug-31 okt
Stuifmeel- behoefte	groot	zeer groot	klein	middelmatig
Nectar behoefte	klein	groot	grootst	klein
Beperkende factoren	klimaat	klimaat + volkgrootte	nectarbronnen	klimaat + voedselbron
Drachtgebied	500 m	2 km	3 km	1 km

Roeland van Dee van Deeli Fruits & Honey in Ophemert (Betuwe):

'Ik heb mijn bedrijf opgezet vanuit de gedachten van een bij'

"Twintig jaar geleden ben ik met 'het imker-virus' besmet. Ik leerde het bijhouden van een 70-jarige vrouw. 'Kijk niet teveel in de kast', vertelde ze. Je kunt ook veel waarnemen vanaf de buitenkant. Zo doe ik het nu. Ik pak een stoel, en ga gewoon zitten kijken."

Roeland van Dee en zijn vrouw Ingrid startten in 2006 een gemengd fruitbedrijf van 4 hectare in de Betuwe met kleinschalige kippen-, koeien- en varkenshouderij. De bijen vormen het uitgangspunt. "Ons bedrijf zit midden tussen grootschalige fruitteelt. Drie weken per jaar is het feest met al die bloesem, maar de rest van het jaar is het voor de bijen een woestijn. Daarom denken wij bij alles wat wij planten aan voer voor de bijen. Eten, eten, eten!"

Op 1 hectare hebben ze druiven aangeplant. Op een foto toont Roeland het kleurrijke bloemenmengsel dat ze tussen de rijen hebben gezaaid. Klapproos, phacelia en korenbloem springen in het oog. "Dit gebruiken ze in Duitsland in de wijnbouw, een mengsel van

wel tachtig verschillende bloemen en kruiden die de hele zomer bloeien. Het heet Wolff Mischung. Het is ook een groenbemester. Als alles is uitgebloeid mogen de kippen erin zodat ze de zaadjes er lekker uit kunnen pikken." Roeland en Ingrid hebben allerlei soorten fruitbomen aangeplant en verschillende variëteiten van bramen, frambozen en blauwe bessen. Ze maken er sap, jam en ijs van. Rondom hun bedrijf hebben ze meidoorn en sleedoorn geplant. De bloesem is fijn voor de bijen, en dankzij de stekels vormen de hagen een natuurlijke afrastering voor hun brandrode runderen. Het dak van hun nieuwe gebouwen gaan ze met sedum – ook een goede bijenplant – bedekken. "Als je toch een dak maakt, kun je net zo goed een dak vol bloemen maken", zegt Roeland.

Onlangs volgde hij een cursus korven vlechten. "Heel moeilijk om zo'n korf goed rond te krijgen", lacht hij. "Ik heb liever korven dan kasten. Van mijn 60 volken zitten er nu 14 in een korf. We hebben een stukje grond

Roeland en Ingrid van Dee

gepacht waar we Sint Jansrogge hebben gezaaid. Met dat stro kun je goed vlechten."

"Waar ik het liefst mee bezig ben, is zwermen scheppen. Dan weet ik dat ik tevreden bijen heb en daar word ik vrolijk van. Ik doe niets aan varroa-bestrijding en de volken komen bijna allemaal de winter door. Slechts één lijkt het deze winter niet te halen. De meeste honing mogen de bijen zelf houden. Ik heb afgelopen jaar 150 kilo geogst, waarvan ik weer 100 kilo heb teruggevoerd aan volken die wat extra nodig hadden. Dus we houden alleen honing voor onszelf over en wat kennissen." Iemand in de zaal vraagt zich af waarom hij dan zoveel bijen heeft: "Wat is de functie ervan als je nauwelijks honing oogst?" Roeland antwoordt: "Ik ben nu eenmaal besmet met het imker-virus. Ik heb mijzelf ten dienste gesteld van de bijen. En via mijn bijen ontmoet ik vrienden en die vrienden kopen dan weer mijn ijs."

 deeli.nl

Geert Groessens, imker en docent van de cursus
Natuurlijk Imkeren bij Landwijzer:

'Welke nieuwe teelten komen bij én boer ten goede?'

"Weet iemand wat dit is?" Geert Groessens laat een gedroogde plant rondgaan in de kring mensen die meedoet aan de werkgroep 'Drachtplanten en nieuwe bijenteelten'. Het is een lange, dunne stengel met geelbruine, druppelvormige zaaddoosjes. De meeste kennen hem niet, maar iemand weet het: "Het is huttentut."

"Inderdaad", zegt Geert. "Huttentut, *Camelina sativa*, een kruisbloemige. Deze plant heeft mij getriggerd, en daarom sta ik nu hier. Huttentut werd vroeger veel geteeld als oliegewas. Het gewas heeft een korte teeltcyclus van 90 dagen. Dat betekent dat het als nateelt gezaaid kan worden na bijvoorbeeld gerst. Dan bloeit het eind augustus, begin september, dus op een moment dat de bijen grote nood hebben aan nectar en pollen."

Deze nateelt zou commercieel interessant kunnen zijn. Uit het zaad van huttentut – ook cameline genoemd – kan olie worden geperst die zeer rijk is aan omega-3 en omega-6 vetzuren. "We zouden die olie als een regionaal product kunnen promoten: 'koop Belgische huttentut-olie en steun daarmee de honingbijen'. Durven we hierover door te denken? Kunnen wij een laboratorium zijn voor nieuwe teelten die de bij en de boer ten goede komen? Ik nodig jullie uit om met mij een werkgroep op te richten om te kijken wat mogelijk is."

Volgens Geert is het goed dat er allerlei initiatieven zijn om bollen te planten en bloeiende akkerranden in te zaaien, maar zolang deze

teelten afhankelijk zijn van vrijwilligers en subsidies zullen die niet de grote schaal bereiken die nodig is voor de bijen. Daarom stelt hij een nieuwe stap voor: zoeken naar commercieel interessante teelten en tegelijk nadenken hoe je het grote publiek er warm voor kunt maken. "Mensen zeggen vaak dat de landbouw het probleem is, maar je moet het omdraaien: in de landbouw ligt de oplossing. Vooral als je een nateelt kunt aanbevelen waarvoor een verzekerde afzet bestaat waardoor de boer een extra inkomen krijgt. Consumenten kunnen daaraan bijdragen door deze producten te kiezen."

Een andere mogelijk interessante teelt is zwart komijnzaad, *Nigella sativa*. Het is als specerij in maaltijden te gebruiken en je kunt er een medicinale olie van persen. "In de moslimwereld is zwarte komijn heel bekend. Volgens de overlevering heeft de profeet Mohammed gezegd: 'Gebruik dit zwarte zaad regelmatig omdat het een geneesmiddel voor elke ziekte bevat, behalve voor de dood'. In Egypte produceert deze plant veel nectar en stuifmeel, maar zou ze het bij ons ook goed doen? En is zwarte komijn geschikt als nateelt? Dat is het onderzoeken waard."

En welke mogelijkheden zijn er nog meer? De groep is enthousiast. Er melden zich direct enkele mensen aan – zowel imkers als telers – om hier werk van te maken. De werkgroep krijgt de naam 'Brenghet land tot bloei'.

 brenghetlandtotbloei@gmail.com

(Foto: RL Riveyenland)

Huttentut (*Camelina sativa*)

(Foto: Pomia J. Eisenberg)

Zwart komijnzaad (*Nigella sativa*)

An Verboven van CSA-bedrijf De Zonnekouter in Machelen aan de Leie (B): 'De bij doet dienst als verwever'

"Toen wij op deze plek begonnen, ben ik heel veel bomen, struiken en bloemen gaan planten om de plek aantrekkelijk te maken voor een grote diversiteit aan vogels en insecten", vertelt An Verboven. Samen met Walter Coens bouwde zij sinds 2000 een oude vervallen boerderij om tot een bloeiende plek: een gemengd BD-bedrijf van 6 hectare met groenteteelt, koeien, schapen en bijen. Er is een boerderijwinkel en een zaaltje voor activiteiten en cursussen. Sinds vorig jaar zijn ze een coöperatie geworden: er zijn drie jonge meewerkende vennoten ingestapt, en een deel van de klanten is mede aandeelhouder. De jaarcursus *Natuurlijk Imkeren* van Landwijzer (opleidingscentrum voor biologische landbouw) vindt plaats op de Zonnekouter, waar een mooie nieuwe bijenstal staat. Sinds meer bijenvolken hun intrede deden werd duidelijk dat er door het seizoen heen gaten vielen in het aanbod van nectar en pollen. De omgeving rond het bedrijf is ook niet echt bijvriendelijk, dus wilde An bekijken

wat ze op de Zonnekouter kon verbeteren. Het eerste wat ze deed, was inventariseren wat wanneer bloeit. "Zo bloeiden in februari zwarte els en hazelaar, maar er was heel weinig gele kornoelje. Dus besloten we om die erbij te planten, dicht bij de bijenhal. In maart bloeide de wilg, maar het was veel van dezelfde soort. We hebben verschillende soorten wilg erbij geplant."

Zo liep ze alle maanden van het jaar af. "Grote bomen zijn goud waard voor de bijen. Maar vanaf juni begint het aanbod van de bomen af te nemen, en vanaf juli helemaal. Daarom probeer ik de brandnetels langs de gracht weg te maaien en er kattenstaart, moerasspirea en valeriana te planten." Door een deel van het akkerland met bloeiende groenbemesters in te zaaien, is er ook in augustus en september nog wat te halen. "Daarin hebben we veel moeten leren. Rode klaver blijkt niet geschikt te zijn voor bijen. De hazen aten de incarnaatklaver op en de duiven de wikke. Boekweit en phacelia gaan

wel goed, maar niet als we breedwerpig zaaien. Dan krijgt knopkruid de overhand. Als we het op rijen zaaien zodat we ertussendoor kunnen met de rolschoffel, dan gaat het goed."

An is meer een natuurmens, vertelt ze, terwijl Walter meer de man van de landbouw is. "Soms levert dat pittige gesprekken op. Iedere strook houtkant of bloemen gaat van de akker of het weiland af. We zijn op zoek gegaan naar dubbele functies. Bloeiende houtkanten leveren ook hakhout op. Fruit, kruiden en vruchtgewassen leveren voer voor de bijen, en tegelijkertijd zorgen bijen voor een goede bestuiving. Een kruidenrijk weiland met veel bloemen draagt bij aan de gezondheid van de koeien. Landbouw en natuur kunnen heel goed samen. De bij doet daarbij dienst als verwever." 🐝

 dezonnekouter.be

De warmtehuishouding van het bijenvolk

Geert Groessens was al twintig jaar imker, toen hij voor het eerst zelf met grootschalige bijensterfte te maken kreeg. Het maakte dat hij zijn bijen nog beter ging observeren. Zo drong tot hem door hoe bijzonder het is dat een bijenvolk een warmtelichaam heeft, terwijl het bestaat uit koudbloedige insecten. *Tekst: Geert Groessens / Foto's: Simanto Dragtsma*

In 2007 werd ik voor het eerst geconfronteerd met de kwalijke verdwijnziekte. Je schrikt wel als enkele kasten, die drie weken voordien nog heel bedrijvig waren, begin oktober plots leeg zijn. Eerst denk je dat het voor enkele kasten wat te koud is, maar waarom vliegen de naburige kasten dan nog goed op deze zonnige herfstdag? Ik besluit om voorzichtig een kijkje te nemen. Normaal doe je dit niet om de intredende winterrust niet te verstoren. Heel snel blijkt dat er niets meer te verstoren valt: de bijen zijn verdwenen terwijl er toch voldoende voedsel is. Bevreemdend is dat er zo goed als geen dode bijen op de bodem van de kast liggen. Bij gestorven volken is dat de normale vaststelling.

^ Een hangkorf van stro, afgesmeerd met leem, is ideaal voor het warmtelichaam van de imme. Deze korven hangen in onderwijstuin Vrij Waterland en worden beheerd door Stichting Smart Beeing

Aha-ervaring

Zo'n voorval laat een mens niet los. Dat jaar verloor ik uiteindelijk zes van de twaalf volken. Het was bijzonder verontrustend. Die winter observeerde ik nog intensiever dan anders hoe het met de resterende volkeren verder ging. Op een bepaald moment had ik een aha-ervaring: het drong voor het eerst tot mij door welk een fantastische prestatie

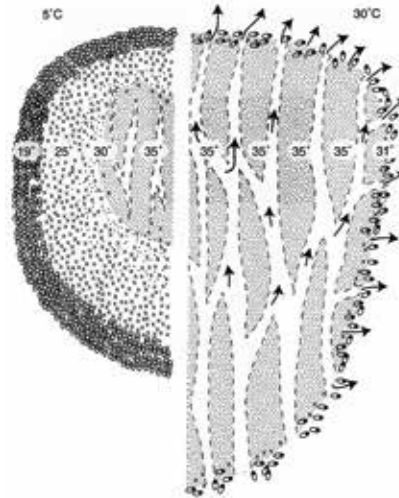
de overwintering van een bijenvolk in feite is. Bijen zijn immers in wezen koudbloedige dieren. Elke individuele bij neemt de temperatuur van haar omgeving aan. Bij een temperatuur van 8°C begint een bij te verstijven en bij nog lagere temperaturen sterft zij een verlamingsdood.

Een bij kan zich hier in beperkte mate tegen verweren door haar vliegspijeren te gaan bewegen alsof ze vliegt maar zonder de vleugels te laten wapperen. Bij deze spierarbeid wordt warmte geproduceerd. Als individu is haar impact op haar omgeving wel erg beperkt. Heel anders wordt dit als een heel volk bijdraagt aan de warmteproductie. Dan is het in staat om heel de winter lang minimaal 10 à 12°C in haar wintertros aan te houden. Daarbij vormt een deel van de bijen een isolerende mantel rondom het volk tot deze deken dicht genoeg is om dat doel te bereiken. Bovendien wisselen bijen geregeld om zodat elke bij (behalve de koningin) haar deel van het werk doet.

Beter dan een thermostaat

Bijen presteren zelfs sterker dan dit. Na Kerst beginnen de dagen weer te lengen. Dit is voor de koningin het signaal om opnieuw eitjes te gaan leggen. Het eitje en de larve die eruit geboren wordt, hebben als optimale ontwikkelings temperatuur 34,8°C. Dat betekent dat het bijenvolk vanaf dat ogenblik het kleine broednest effectief op die temperatuur zal brengen. In de aanvang legt de koningin slechts enkele eieren per dag, maar medio februari is het broednest toch al een vuistdikte groot. Februari is gemiddeld de koudste maand van het jaar. Zelfs als het buiten vriest,

Zelfs als het vriest, zal het broednest op 34,8°C blijven

*Schematische weergave van hoe een bijenzwerm de temperatuur reguleert bij 5 en bij 30°C. (Bron: het boek *Honeybee Democracy*, Princeton University Press (2010), door Thomas D. Seeley)*

zal het broednest evenwel op 34,8°C blijven. Dit is zonder meer bewonderingswaardig. Bovendien kunnen de bijen tot op een tiende van een graad nauwkeurig de temperatuur regelen. In onze woonkamers slagen wij daar zelfs met onze moderne thermostaten nog steeds niet in, daarvoor moeten we al te rade gaan bij de gesofisticeerde apparatuur van een couveuse!

Koeling

De regulering van de warmte vraagt niet alleen dat de honingbij warmte produceren, maar ook dat ze een teveel aan warmte kunnen afvoeren. Ook dit mechanisme is zeer verfijnd afgesteld bij onze honingbijen. Zodra de temperatuur stijgt, wordt de isolerende mantel van bijen aan de buitenzijde dunner. Bij nog hogere buitentemperaturen, bijvoorbeeld bij 30°C, creëren de bijen gangen die als ventilatiekanalen functioneren. Hierdoor laten ze koelere lucht van buitenaf circuleren door het wapperen met hun vleugels. Zo koelt het broednest af tot de gewenste temperatuur. Zelfs bij buitentemperaturen hoger dan 35°C slagen de bijen erin om hun broednest op 34,8°C te houden. Hiertoe dragen ze water aan van buitenaf en laten dit verdampen in hun nest. De overgang van vloeibaar water naar waterdamp vergt warmte-energie. Deze warmte wordt opgenomen uit de omgeving die hierdoor afkoelt.

Honingbijen slagen er dus zowel bij hoge als bij lage temperaturen in de temperatuur in hun broednest constant te houden. In de afgebeelde figuur uit het boek *Honeybee democracy* van professor Thomas Seeley wordt in detail weergegeven hoe een bijenzwerm deze mechanismes in uitvoering brengt. Opvallend is dat bij het creëren van de ventilatiekanalen de bijen als het ware de toekomstige wasraten al vooraf uitbeelden. Wanneer deze wasraten eenmaal gebouwd zijn, wordt de thermoregulatie een stuk eenvoudiger voor het bijenvolk, aangezien de kanalen permanent aanwezig zijn en gemakkelijker af te sluiten zijn wanneer het kouder wordt.

Een teer punt

Elk sterk mechanisme heeft ook zijn zwakke kanten. Dat geldt eveneens voor de warmte-regulering bij de honingbijen. In de wintertijd ontstaat door het verteren van de honing heel wat waterdamp. Deze stijgt op en slaat buiten het broednest neer op koude oppervlakken. Het bijennest sluit aan de bovenzijde kieren en gaten af om tocht (en dus ongecontroleerde ventilatie) maximaal te voorkomen. In de wintertijd heeft dit tot gevolg dat aan de wanden van de bijenwoning een ideaal klimaat ontstaat voor schimmelvorming. Dit vormt een duidelijke belasting voor het bijennest, maar omwille van de lage temperatuur kunnen de bijen hun wintertros niet verlaten om dit euvel op te lossen.

Sinds het belang van de warmtehuishouding van de honingbij tot mij is doorgedrongen, merk ik dat ik beter en beter begrijp wat er in mijn bijenkasten aan de gang is. Als je een infraroodfoto van het broednest bekijkt, dan begrijp je nog beter wat je als imker doet als je de kast openmaakt: de bijen zullen naderhand de temperatuur weer op orde moeten brengen. Bij mijn volken grijp ik nu zo min mogelijk in.

Ook hebben deze inzichten mij aangespoord om naar betere bijenwoningen op zoek te gaan, want het werd mij snel duidelijk dat de courante bijenwoningen de beheersing van de belangrijke warmtebepalende factoren eerder bemoeilijken dan vergemakkelijken. En het goede nieuws is dat er al één en ander ontwikkeld is dat de bijen kan helpen het leven aangenameer maken (zie kader).

Misplaatst zwermgedrag?

Hoe gaat het nu met de verdwijnsziekte, zult u zich afvragen? Om die vraag te beantwoorden moet ik een tweede denkspoor uitleggen, dat ik gevolgd heb sinds ik de helft van mijn bijen verloor. Het kwam mij namelijk voor dat de lege kasten als het ware gezwermd hadden, een gedrag dat helemaal misplaatst is in die periode van het jaar, vlak voor de winter. Bij de tropische zusjes van onze honingbij uit Afrika treedt op dat ze hun nest verlaten bij het ontbreken van nectarbronnen in hun omgeving, maar onze honingbijen zijn honkvast: ze zullen in voedselarme periodes overleven op hun reserves of ten onder gaan als deze ontbreken.

Ik stelde mij daarom de vraag: zou het kunnen dat de kwaliteit van hun voedsel als larve dit vreemde gedragspatroon had opgewekt? Ik maakte alleszins de link met het gebrek aan pollen in onze streken. In augustus is juist grote behoefte aan stuifmeel voor het opkweken van de bijen die de winter zullen ingaan. Daarom zullen bijen ook op maïs stuifmeel verzamelen, dat meer en meer met neonicotinoïden (een nieuwe generatie bestrijdingsmiddelen die tot in het stuifmeel doordringen) behandeld wordt. Eén en ander blijft voer voor onderzoek en discussies, maar ik besloot om de bijen extra eiwitten te geven vanaf 15 augustus om te voorkomen dat dit verschijnsel nog optreedt. Ik kan niets bewijzen, maar verdwijnsziekte heb ik sindsdien niet meer gekend. De echte uitdaging blijft overigens om een rijker aanbod aan stuifmeel in de omgeving van mijn bijenhal te creëren! ☞

Betere bijenwoning

Om de warmtehuishouding van de bijen te dienen, is het van belang dat bijen zelf hun raten mogen bouwen (zonder kunstraat) op de natuurlijke raatafstand van 35 mm (ipv 38 mm). Ronde kasttypes zijn te verkiezen boven vierkante, omdat er in de hoeken koude plekken ontstaan waar schimmels zich vlotter ontwikkelen. De strokorven die eeuwenlang gebruikt werden, zijn in vele opzichten optimaal. Voor een winterbijentros van 40.000 bijen (21 cm in doormeter) zijn 8 ramen naast elkaar voldoende; liefst smalle, hoge ramen zodat bijen zich tijdens de winterzit enkel opwaarts dienen te bewegen en de kans klein is dat ze afgezonderd raken van een deel van hun voorraad. Condensvorming is maximaal te vermijden door bovenop de bijenkast een gaas of rooster te leggen met daarbovenop een dampdoorlatend kussen van korenkaf of houtwolisolatie en daarboven een dak met een brede ventilatiestrook.

i Interessante websites voor goede bijenwoningen zijn bijvoorbeeld warre.biobees.com, hapticultuur.be, mellifera.de/einraumbeute of gaiabees.com/alternative-bee-nests smartbeeing.com

Wat de winterconferentie in beweging brengt ...

Piet van IJendoorn

Een gebeurtenis in mijn werk:

'Het verhaal van Roeland van Dee bracht me terug in de tijd dat ik op het ouderlijk bedrijf in de jaren vijftig, met de bijen in korven, meedeed aan het scheppen van de zwermen. Het inzicht flitste in me op dat als de bijen er voor het bedrijf zijn, korven prima werken; en dat kasten het resultaat zijn van 'bijen voor de honing-winning'. Ik voelde me meer betrokken bij het eerste.'

Wat ik nu ga doen:

'Ik nodig Roeland bij ons uit. Zijn creatieve benadering kan bij de Zonnehoeve-ondernemers tot nieuwe inzichten leiden. Vernieuwing volgt vanuit het ontdekken van nieuwe mogelijkheden – dus ook uit informatie over wat anderen doen. Zo kan Zonnehoeve zich verder ontwikkelen.'

Bert De Doncker

Een gebeurtenis in mijn werk:

'Een dag frambozen aanbinden, de zon in het gezicht en omringd door bijen en hommels. Ergens in mei-juni, kleinfruit in volle bloei. Samen met de boer en de stagiair al die kleine gevleugelde beestjes determineren. Heerlijk!'

Wat ik nu ga doen:

'Een aantal nieuwe eco-bijenkasten zelf maken om in de zomer jonge zwermpjes te huisvesten. Welkom! En misschien een leuk laagdrempelig boekje schrijven over natuurlijk imkeren. Voor iedereen die het horen wil!'

Dirk Cools

Een gebeurtenis in mijn werk:

'Als imker: de eerste keer dat ik een zwerm bijen zag die zich vormde. Een grote wolk diertjes die schijnbaar kris kras door elkaar woelden, maar bij nader toezien bleek dat elke bij lemniscaatvormen vloog, zonder dat ze botsten. Een prachtig luchtballet!'

Wat ik nu ga doen:

'Tijdens de workshop leerde ik over het belang van de isolatie van de bijenkast. Ik ga mijn kasten aanpassen.'

Greet De Smedt

Een gebeurtenis in mijn werk:

'Het voorbije jaar startte ik op 1 ha mijn eigen CSA groenteteelt op. Ik was onkruid aan het wieden in mijn jonge aspergeplanten en werd verliefd op het bijengezoem rond me. Sinds die dag in de zomer van 2014 komt er me af en toe een bijtje opzoeken tijdens het werk op het veld. Sindsdien ben ik "bee-strap" en wil ik ze dichtbij me.'

Wat ik nu ga doen:

'Met de net opgerichte werkgroep werkgroep 'breng het land tot bloei' (zie pag 9) wil ik actief meewerken aan het tot bloei brengen van het land. Daarnaast neem ik me voor om een drachtkalender op te maken, de bedrijfslocatie te beoordelen met het oog op de bij en zo de levensomstandigheden van de bijen van mijn fruittelersbuurman – met wie ik nauw samenwerk – te verbeteren.'

Maria Nouws

Een gebeurtenis in mijn werk:

'2013, een zondag begin maart. In de keuken wordt gekookt; het groenteafval wordt buitengedragen en mijn oog valt op het bloemenperkje waar de krokussen in volle bloei staan. Het gonst van de bijen – een grote bedrijvigheid. Vijf minuten later hebben alle bewoners van Huize Landvidi (in therapeutische woongemeenschap Widar) zich rond het tuintje verzameld: hurkend, liggend,

zwijgend, kijken en luisteren we naar de vele bijtjes die dit plekje hebben gevonden. 2015 – in hetzelfde tuintje bloeien weer de krokusjes: een nieuwe lading goedkope bolletjes, die wel paars staan, maar geen bij zullen aantrekken.'

Wat ik nu ga doen:

'Ik wil ervoor zorgen dat bollen en plantgoed van biologische afkomst zijn en hoop ze te vinden, liefst vandaag nog.'

Jean de Brauw

Een gebeurtenis in mijn werk:

'Het loopt stroef op de bijentuin die eigenlijk door een cliënt draaiend wordt gehouden; hij kan het alleen niet aan, maar wordt niet gehoord. De bijen zijn een onbekend stuk van de zorgboerderij. Langzaam beginnen we op de donderdagmiddagen actie te ondernemen. Op een middag zijn we grote stronken aan het uitgraven, zodat we kunnen gaan frezen en bijenplanten zetten. Het gaat zeer moeizaam. Opeens komt iemand van de bosgroep met een trekker en ket-

tingen en na een uur staan we juichend om een stapel enorme stronken. Het is een soort nieuw begin, zo voelt het, ook in samenwerking.'

Wat ik nu ga doen:

'Ik ga me vooral inzetten voor de bijentuin op de Heihoeve, ook om het een volwaardig werkgebied te laten worden. Deze dag en de input vooral met betrekking tot drachtplanten helpt enorm. Ik wil dat er iets verandert daar en ik wil er veel voor doen dat er beweging in komt.'

Stefan Deirdelinckx

Een gebeurtenis in mijn werk:

'Op een mooie junidag, vorig jaar, zaten we met de ganse ploeg van de boerderij buiten te lunchen, toen er plots een indrukwekkend gezoem weerklonk en we vlakbij vanuit de bijenkast een enorme zwerm de lucht zagen vullen. Dit tafereel was voor iedereen zo indrukwekkend, ook voor hen die in hun job op de boerderij (winkel, administratie) veel minder met de natuur in contact komen.'

Wat ik nu ga doen:

'Het zou mooi zijn om met datzelfde enthousiasme en diezelfde verwondering, met een aantal mensen 'de bij' een centrale plek te bieden op de boerderij en het landschap rondom ons verder te ontwikkelen ten voordele van 'de imme' en onszelf.'

Wim Quirijnen

Een gebeurtenis in mijn werk:

'Vorige zomer op een vrije dag lag ik samen met mijn vriendin tussen de koeien te fantaseren, voor hoe het zou zijn in de toekomst. Al snel bleven we allebei naar de koeien staren en bleven we lang zitten. Dat was een bijzonder moment. Niet enkel door de stilte, maar ook omdat ik toen beseftte wat ik echt wou. De relatie is ten einde gelopen, maar ik weet dat ik iets met dieren wil doen.'

Wat ik nu ga doen:

'Op de boerderij op Widar een omgeving creëren waar wij als medewerker en bewoners met recht fier op kunnen zijn en graag werken tussen de bijen, vlinders, vogels en talloze andere dieren. Het ook aangenaam maken voor de dieren waardoor ook wij als mens kunnen genieten van de aanwezigheid van bijen, vogels, vlinders.'

Jos Willemse

Een gebeurtenis in mijn werk:

'We hadden een Plantdag georganiseerd bij de boer. In de zon werkten we op De Zonneboog. Met zo'n twintig mensen hebben we 10.000 voorjaarsbloeiërs voor de bijen geplant. Samen geluncht. Wat een feest! Werken, gesprekken, vreugde resultaat.'

Wat ik nu ga doen:

'Bespreken met de boeren uit het Odin-bijenproject of ze allemaal een proefveldje huttentut - een oliehoudend akkerkruid - willen zaaien als nieuwe nateelt, geïnspireerd door Geert Groessens.'

winterconferentie

D R O N T E N

Over het programma

Voor deze conferentie op 7 maart 2015 in de zaal van Warmonderhof in Dronten, is aan de deelnemers gevraagd om 'een van je eigen successen' mee te nemen: 'bijvoorbeeld in de vorm van een verslag van een dag op de markt, een foto van de medewerker die je net aangenomen hebt, een product, iets wat je in het werk graag gebruikt'. Die eigen inbreng vormt de opmaat tot het thema van de dag, waar 50 mensen op af zijn gekomen.

Piet van IJzendoorn, voorzitter van de BD-Vereniging, legt in zijn welkomstwoord uit: "Het land tot bloei brengen betekent eigenlijk: het leven tot bloei brengen." En hoe kun je dat beter doen dan te kijken naar momenten, waarop dat al heel goed is gelukt?

In kleine groepjes maken we kennis met elkaars succes, met daarbij de opdracht om goed naar elkaar te luisteren. De vraag aan de luisteraars is om de karakteristieke activiteiten die hen opvallen terug te koppelen aan de verteller. Dat doen we ook plenair in de zaal als de veehouder, tuinder en directeur van Warmonderhof over een succes vertellen, en 's middags in de themawerkgroepen waar verschillende ervaringen (successen) aan de orde komen. Tussendoor neemt Pim Blomaard ons mee naar zijn ervaringen met het loslaten van plannen en schema's, waarmee ruimte ontstaat voor nieuwe ontwikkelingen. Na de avondmaaltijd biedt de film *Bodemboeren*, waarin vijf boeren laten zien hoe zij hun bodem tot leven laten komen, een boeiende afsluiting van de dag. (Tekst: Ellen Winkel) 🐾

Kijken naar een succes

leidt tot nieuwe successen

Tekst: Luc Ambagts

Kort na de winterconferentie stelde ik aan meester Hendrik voor om de dinsdag na Pasen kiezelpreparaat – een koehoorn, gevuld met fijngemalen bergkristal – in te graven in de schooltuin van vrijeschool Anfortas in Breda. Belangstellende ouders kunnen daarbij aanwezig zijn en zo iets meemaken van de biologisch-dynamische landbouw. In de schooltuin kan meester volgend seizoen kiezelpreparaat gebruiken dat ter plekke gereijpt is; voor nog lekkerdere worteltjes. Het is een nieuw initiatief, ik ben benieuwd wat hij ervan vindt.

Mijn initiatief kwam tot stand nadat ik in de winterconferentie in Dronten had meegedaan aan de werkgroep over preparaten. Ik had daar verteld dat ik drie jaar geleden was begonnen zelf alle compost en spuitpreparaten te maken, met als resultaat een goed gevulde preparatenkist. Vooral de pot met duizendblad puidde uit: ik had een grote herenblaas, en veel bloemen geplukt. Tot twee oktober, de dag van mijn verhuizing, had de blaas met bloemen in de zon voor mijn keukenraam in Deventer gehangen. De herfst en de winter lag hij ingegraven in mijn tuin in Breda. Met paardenbloemen plukken was ik aan de late kant. Dan moet je zoeken naar bloemen die nog niet te ver zijn in de bloei, want anders wordt het later allemaal pluis. Dat kostte moeite. Ik had vaak gehoord dat

het zelf maken van de preparaten ingewikkeld was. Het zou veel werk zijn. Ik wilde weten of dat klopte. Het leek me van niet. Voor mezelf had ik gelijk gekregen en dat zag ik als een succes: "Het maken van de preparaten is op zich niet zoveel werk. Het is meer een kwestie van timing", vertelde ik in de werkgroep. "Toe-eigenend ontdekken" zeiden mijn medeonderzoekers als karakterisering van mijn succes.

Bij het onderzoeken van successen in het werk, stelden we de vervolgvraag: wat is er na het succes aan de orde? "De preparaten gaan gebruiken", zei iemand. "Dit verhaal naar buiten brengen", zei iemand anders. Daar gingen we op verder. Hoe pak je dat 'toe-eigenend ontdekkend' aan? Want dat is immers de activiteit die aan de basis van dit succes ligt. Ik kreeg de tip om mijn ontdekking over het maken van de preparaten in de eerstvolgende redactievergadering te vertellen. Ik 'eigende me die tip toe' en maakte er van dat ik wilde proberen ('ontdekken') het verhaal in de inleiding voor de conferentie in Dronten in dit themanummer te gebruiken. Dat was gemakkelijk, want dat kon ik min of meer zelf bepalen en dat is dus gelukt. Ik heb mijn stap om iets met de winterconferentie te doen op een gewone planmatige manier uitgevoerd. Wellicht gaan er nu meer mensen zelf preparaten maken. Dat was het doel van mijn experiment, maar daar heb ik feitelijk geen invloed op. Tot mijn verrassing is er meer gebeurd.

Terwijl ik vertel over iets dat ik heb bereikt, leven mijn groepsleden zich in in mijn verhaal. Ze nemen waar wat ik heb gedaan om tot dit succes te komen. Via dit 'inlevend waarnemen' kunnen ze aan mij terugkoppelen wat ik kennelijk heb gedaan om tot het succes te komen. Door naar hun beschrijving van mijn activiteit te luisteren leef ik mezelf ook in en neem ik opnieuw waar wat ik gedaan heb. Dat inleven laat iets in me tot bloei komen. Soms heb je dan ineens een mogelijkheid benut voordat je het doorziet. Het voorstel aan meester Hendrik lag ineens voor mijn voeten. Daar lag geen plan aan ten grondslag.

Als stadsbewoner zonder tuin sta ik nu op het punt me de schooltuin toe te eigenen om daar met ouders te ontdekken hoe de BD-preparaten werken. Dan zit ik niet te wachten tot andere mensen ook preparaten gaan maken. Ik ben zelf actief. En niet om een veronderstelling te bewijzen, zoals eerder, maar om de andere vervolgstap – het gebruiken van de preparaten – uit te voeren. Ook daar heb ik nu een gelegenheid voor gevonden. Dat is mijn succes van de winterconferentie.

Meester Hendrik wilde er graag even over nadenken. Inmiddels heeft hij 'ja' gezegd. ☺

Op Warmonderhof komt niet alleen het land tot bloei:

Warmonderhof groeit en bloeit. Leerlingenaantallen stijgen. Er komen bussen vol Koreanen op af. De man die het riool komt ontstoppen mijmert dat hij hier graag op school had willen zitten. 'Dan doe je toch iets goed', zegt Reggy Waleson. Welke dynamiek zit er achter het succes? Met die vraag luisteren de winterconferentiebezoekers naar 'een succes' van de veehouder, de tuinder en een directielid. *Tekst: Kalle Heesen / Foto's: Warmonderhof*

"Door de zoektocht naar een Hottub, gingen we kaasmaken", grinnikt Warmonderhof veehouder Johan Verheye raadselachtig. "Ik was samen met een vriend op Marktplaats aan het zoeken naar een Hottub (een 'buitenbad'), toen we opeens een kaastobbe tegenkwamen. Die kaastobbe bleek onderdeel te zijn van een

complete kaasmakerij."

De wens voor een kaasmakerij op Warmonderhof was er al langer: "De leerlingen molken wel, maar daarna werd de melk voor hen onzichtbaar", vertelt Johan, "het ging de melktank in, en daarna verdween het via een slang naar de tankwagen."

Koreaanse highschool leraressen wonen een studiereis naar Nederland en bezochten Warmonderhof, volgens hen de bekendste Nederlandse landbouwschool in Korea

'Dit is de mooiste plek om op deze leeftijd mens te worden'

Dat is veranderd met de komst van de kaastobbe: "Als de leerlingen de 1000 liter melk in de tobbe zien stromen, stellen ze standaard de vraag van wanneer die melk is. Ze zijn altijd verbaasd dat dat maar van twee dagen melken is. De melk is zichtbaar geworden, is uit de anonimiteit gehaald."

'Samen kijken' zijn voor gespreksleider Albert de Vries de twee woorden die omschrijven wat er nou feitelijk is gedaan om tot dit succes te komen. 'Samen kijken' blijkt niet alleen de manier te zijn geweest waarop de kaasmakerij gevonden is. Ook naar de melk wordt nu langer 'samen gekeken'. Zeker als de kaas dan ook nog door de leerlingen op de markt wordt verkocht, net zoals de groente van Warmonderhof.

Slechte grond

"Ik ben hier niet gekomen omdat er zulke goede grond was", vertelt tuinder Reggy Waleson. "Toen we hier kwamen was de grond verwaarloosd omdat ze jarenlang alleen maar kunstmest te eten gekregen had. We moesten het onkruid met aardappelschilmesjes lossnijden, zo hard was de grond. Met paardenmest probeerden we de warmte weer in de grond te krijgen. Dit mengden we met grasklaver en houtsnippers en hier maakten we een composthoop van. Die hoop lieten we een jaar liggen. In dat jaar vertroetelden we hem als een huisdier." Na een jaar ging de compost over het land: "We hebben tien jaar lang heel veel tijd en aandacht aan de grond gegeven. Pas daarna begon de grond naar ons toe te komen."

Inmiddels zijn de mesjes verdwenen uit het bedrijf van Reggy: "Je kunt nu een distel

uit de grond trekken en dan zit er zelfs nog een stuk wortel aan!" Ondanks dat bleek het lastig om een pallet gelijkmatige kroppen sla te telen voor de groothandel, met al die verschillende leerlingen die de sla verzorgen. Van de oplossing die gevonden werd voor dit probleem, wordt Reggy erg enthousiast: "We zijn stapje voor stapje gaan zorgen voor onze eigen afzet. Dat lukte niet in één keer, maar inmiddels hebben we meer vraag dan we kunnen telen."

De eerste concrete stap om eigen afzet te creëren was vrij snel gezet: "Ik liep al een tijdje met deze wens rond. Op een avond zijn we met een aantal boeren bij elkaar gaan zitten en hebben we eigenlijk gelijk op dat moment besloten om de Hofwebwinkel op te richten. Als je met zo'n wens rondloopt trekt dat blijkbaar mensen aan die ook zo'n wens hebben", concludeert hij.

Ook hier wordt er een extra stapje zichtbaar voor de leerlingen: "De leerlingen zien nu van zaadje tot aan de verkoop aan de klant wat er met de groente gebeurt en daar ben ik erg enthousiast over".

'Vragend samenkomen', karakteriseert Albert de Vries de activiteit die zichtbaar wordt.

Hongerige tolk

'Vragend samenkomen' zou je ook op het verhaal van Warmonderhof directielid en voormalig veehouder Leon Veltman kunnen plakken, maar dan op een hele andere manier. Leon vertelt het verhaal over de bus met Zuid-Koreaanse boeren die jaren geleden op Warmonderhof kwam kijken. De enige die gebrekkig Engels bleek te spreken was de tolk. Leon: "Ik begon, via de tolk, gelijk een enthousiast verhaal te vertellen over Warmonderhof, maar al snel zag ik dat de aandacht verslapte. Toen realiseerde ik me dat het boeren waren en ze waarschijnlijk gewoon het bedrijf wilden zien. In de kas leefden ze even op, maar halverwege mijn verhaal was de aandacht

weer verdwenen." Ook in de stal herhaalde zich dit. Dan zullen het wel akkerbouwers zijn, vermoedde Leon, die de akkers willen zien. Terwijl de tolk aangaf dat hij eigenlijk liever wilde gaan eten in plaats van vertalen, togen ze naar de akkers: "Ook daar zag ik de groep weer even opleven, maar al snel was ook daar de aandacht verdwenen."

Hoe dit kon was voor Leon een raadsel, maar het viel hem wel op dat de tolk steeds meer zinnen nodig had om één zin van hem te vertalen: "Wat vertel je die mensen eigenlijk allemaal?" vroeg Leon hem op een gegeven moment. "Weet ik veel", reageerde de tolk, "ik weet niks van landbouw, alleen van tulpenvelden en molens." "We hebben de tolk naar de lunchtafel gestuurd en zijn zelf met de boeren rond gaan lopen", zegt Leon met een glimlach, "met handen en voeten hebben we uitgelegd hoe we hier werken." Tevreden gingen de boeren naar huis.

In de jaren erna kwamen er steeds meer bus- sen met Zuid-Koreanen. Afgelopen jaar kwam er eindelijk een groep die wél Engels kon. Voor

Leon een verademing: "We hadden eigenlijk geen idee waarom al die mensen hier kwamen, en hoe onze activiteiten daar werden ontvangen. Deze groep vertelde ons dat wij de bekendste landbouwschool van Nederland zijn in Korea. Helemaal aan de andere kant van de wereld, zijn wij de bekendste school! Uit die eerste toevallige ontmoeting zijn een hele reeks excursies gevolgd. Ons gedachtegoed doet daar echt wat!"

"Contact maken met het onbekende", vat Albert de Vries het samen. "Invullend uitproberen", is de omschrijving die uit de zaal komt: "Je vult het voor ze in 'het zullen wel landbouwers zijn', en probeert daarna uit of het klopt."

Kas

In de 3000 vierkante meter grote kas laat Reggy later zien dat de grond inderdaad niet meer de keiharde grond is die hij 19 jaar geleden aantrof. "Als je toen een prei uit de grond wilde trekken, trok je jezelf de klei in", grinnikt Reggy.

Voor de tuinder is het duidelijk dat 'het land tot bloei brengen' zeker niet zijn enige taak is: "Als er weer een groep eerstejaars studenten komt, denk ik wel eens 'wat doe ik mijn land aan?! Elk jaar worden er weer dezelfde fouten gemaakt terwijl ik het elke keer weer uitleg." Zoals die student die vol gas met de schof-fel achter de trekker ervandoor ging en een spoor van kapotte slaplantjes achter zich liet. Of die andere student, die de trekker via de kortste weg naar de schuur reed, diagonaal over alle net ingeplante bedden.

Zelfs dan wordt Reggy niet boos: "Ik was stomverbaasd, dat was het. De leerlingen vragen wel eens of ik niet eens boos wil worden als ze iets verkeerd doen. Maar ze doen het nooit met opzet. Dat het fout gaat, ligt dus ook aan mij. Ik had het ze beter moeten uitleggen, of ze deze verantwoordelijkheid nog niet moeten geven."

Bloeien

Misschien is het tot bloei brengen van de leerlingen eigenlijk de voornaamste taak voor

Reggy. Maar hoe doe je dat? "Net zoals je de planten of de grond tot bloei laat komen: door ze liefde en aandacht te geven en door geduld te hebben. Ruim 99 procent van de leerlingen komt hier tot bloei. Die laatste procent zien we vaak jaren later terug om alsnog op te komen bloeien."

Waar Reggy de leerlingen het zetje niet kan geven om op te bloeien, doen de planten het wel: "Het is vooral de verwondering die daarvoor zorgt. Als de leerlingen gaan zaaien, hebben ze geen idee wat ze zaaien. Ze kennen het zaadje wat ze in hun handen hebben nog niet. Een tijdje later zien ze dan dat er uit de zaadjes iets aan het groeien is, maar ze zien ook dat hun bak heel anders opkomt dan de bak van de buurman. 'Dat is gek', wijs ik ze dan, 'want ik had zowel tegen jou als tegen je buurman gezegd dat je met je volle aandacht deze zaadjes moest zaaien, toch?' Op zo'n moment valt bij hen het kwartje dat het uitmaakt wat en hoe ze dingen doen. Hun manier van werken heeft gevolgen."

Offer

"Nee, ik roer het kiezelpreparaat al jaren niet meer", zegt Reggy met spijt in zijn stem. "Dat is het lastige: ik vind het erg fijn om de preparaten te kunnen roeren, maar als ik dat doe, ontnem ik de leerlingen de kans om dat te ervaren. Ik vind het ook heerlijk om zelf even lekker te schoffelen. Eigenlijk kan ik dat alleen in de avond en af en toe in het weekend doen. Voor de rest moet ik vooral opletten of alles wel goed gaat." "Ze komen bijna allemaal zó binnen", zegt Reggy, terwijl hij zijn handen zo houdt dat het twee linker handen lijken. "In de vier jaar dat ze hier zijn, zie je ze boer worden, zie je ze mens worden. Ik denk dat dit de mooiste plek is om op die leeftijd mens te worden. Zelfs de rioolontstopper die hier laatst kwam, mijmerde dat dit zo'n mooie plek is en dat hij hier toch ook wel erg graag op school had willen zitten. Dan doe je toch iets goed." ☺

 warmonderhof.nl

Uitwisselen van succesverhalen

De herdersstaf werd een symbool voor vertrouwen

Iedereen heeft 'een succes' meegenomen naar de winterconferentie in Dron-ten. In groepjes delen de deelnemers hun verhaal. Door zich in te leven in wat ze horen, spiegelt de groep welke activiteit er achter het succes schuilt gaat. Drie voorbeelden.

Schape hoeden

Arte Tibben, net klaar met de Warmonderhof, heeft een prachtige staf meegenomen die voor hem centraal staat in zijn verhaal. Hij vertelt over zijn succes als herder en vooral het gevoel dat bij hem boven kwam, de eerste dag dat hij alleen op pad ging en hijzelf de totale verantwoordelijkheid had over een kudde schape – tot zo'n 300 dieren. Samen met zijn honden ging hij ervoor, om de dag tot een goed eind brengen. Er kan veel mis gaan, schape die gewond raken, verdwaald raken, in paniek schieten of gewoon de verkeerde kant opgaan! Voorafgaand aan deze dag – met alle verantwoordelijkheid die erbij komt kijken wanneer je er voor het eerst voor staat –

was Arte erg zenuwachtig. Toen hij, ondanks alle zenuwen de dag succesvol had volbracht en alle schape weer veilig thuis waren, kwam er een overweldigend gevoel van rust en zelfvertrouwen naar boven: *'Ik kan het wel!!'* De stok staat nu symbool, allereerst voor het vertrouwen in zijn eigen kunnen maar ook voor de verbinding van de aarde met zijn hoofd.

De activiteiten die ons als groep opvielen: vooral de trotsheid wanneer hij naar zijn staf kijkt en de trotsheid die hij uitstraalt wanneer hij spreekt over zijn passie. Maar ook hoe hij zijn denken heeft overwonnen: *van onzekerheid naar zekerheid. (Tekst: Fogelina Cuperus)*

Experts aanspreken

Derk Klein Bramel was dit jaar op de internationale landbouwconferentie in Dornach, waarbij hij tijdens een busreis twee specialisten op het gebied van BD-preparaten zag zitten. Als organisator van de cursus BD-preparaten in Nederland, zag hij dit als grote kans: het betrekken van kennis uit het buitenland op het gebied van preparaat gebruik. Vooral de uitwisseling vindt hij waardevol, omdat er in het buitenland zoveel kennis is waar wij van kunnen leren en wat als input kan dienen om onze landbouwpraktijken nog beter te kunnen uitoefenen. Maar Derk moest een aarzeling overwinnen om de specialisten aan te spreken. Uiteindelijk heeft hij ze toch aangesproken en uit-

< *De eerste dag dat Arte Tibben alleen op pad ging met de schapen was spannend. Hij bracht ze allemaal weer veilig thuis*

v *Henk en Hilly Spielman laten 'hun succes' zien*

genodigd om een dag te komen spreken tijdens de BD-preparaten cursus. Ze gingen op de uitnodiging in! Met deze actie werkt hij aan zijn doel: meer kennis, inzicht en openheid op het gebied van preparatengebruik. De activiteiten die ons opvielen: het juiste moment weten te pakken voor actie en op mensen afstappen, durven vragen en durven uitspreken wanneer je zelf denkt een goed idee te hebben, je doel volgen, mensen enthousiasmeren om mee te werken. *(Tekst: Fogelina Cuperus)*

Idealen realiseren

"Dit is ons succes", zeggen Hilly en Henk Spielman, terwijl ze twee grote foto's op tafel leggen. Witte kippen scharrelen op een afwisselend terrein, deels open en deels beplant met bomen en struiken. Aan hun stralende gezicht is te zien dat het hen veel voldoening geeft. "Dit is wat wij na jaren werk hebben bereikt: een prachtige uitloop voor onze 9000 legkippen. Kippen zijn eigenlijk bosdieren, en bij ons kunnen ze zich

verschuilen in allerlei bosjes. Onder leiding van een haan zie je de koppeltjes kippen rondscharrelen."

Begin jaren tachtig hielden ze 34.000 kippen in legbatterijen. Maar dat wilden ze niet meer. "Die batterijen hebben we gesloopt en we hebben nieuwe stallen gebouwd. We konden grond bijkopen en hebben er heel veel bomen en struiken geplant, en ook olifantsgras. Eerst werkten we biologisch, maar sinds een aan-

tal jaar zijn we biologisch-dynamisch. Het moeilijkste is om van 98% naar 100% biologisch voer te komen. De eiwitsamenstelling is daarbij het probleem. We werken eraan door met andere kippen te experimenteren."

"We hebben nog een ander mooi succes, maar het lukte niet om dit vandaag mee te nemen: onze dochter en schoonzoon gaan ons bedrijf overnemen. Prachtig toch?!" *(Tekst: Ellen Winkel)* ☺

Wergroep
'Mannelijke lijn in de veehouderij'

'Al onze bokjes zetten we nu af als vlees'

(Foto: Anna de Meer)

Peter Govers van geitenhouderij Hansketien: 'Als je voor één doel kiest – de melk – dan vergeet je het vlees. We moeten in alle sectoren naar dubbeldoel-dieren toe.' *Tekst: Ellen Winkel*

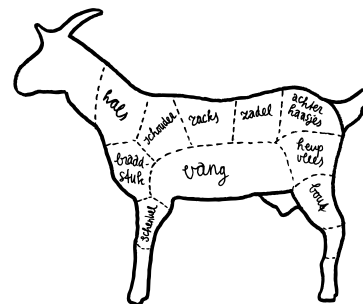
Elke keer als die veewagen het erf op kwam rijden om jonge bokjes op te halen, zat het Peter dwars. "Het past gewoon niet bij de BD; dat ze op gangbaar transport gaan en na vier of vijf weken worden geslacht." Hij reageerde zich weleens af op de chauffeurs als ze de jonge dieren bij kop en staart oppakten en in de wagen duwden: 'Hé, het is geen boodschappentas!', riep hij dan.

Hij legt uit: "We voelen ons verantwoordelijk voor een goed leven van onze dieren, voor de geiten, maar ook voor de bokjes. Maar geiten-

vlees was onbekend in Nederland. Waar begin je dan?" Ze legden contact met collega's, onderzoekers, koks en adviseurs. Ze vonden subsidiepotjes, maar het lastige daarvan was dat je gebonden was het geld aan bepaalde uitgaven te besteden. Er werd een onderzoeksrapport gemaakt met als conclusie dat nader onderzoek nodig was.

"Uiteindelijk zijn we onze eigen weg gegaan. De machineberging hebben we omgebouwd om er de bokjes in groot te brengen. We hebben er vier jaar lang constant achteraan moeten bellen, maar met succes: we zetten nu alle bokjes af als vlees. Samen met enkele collega's hebben we geitenvlees.com opgericht. Via twitter kwam ik uiteindelijk in contact met een vaste afnemer. Dat de kwaliteit van het vlees goed is, staat hierbij voorop. Het verhaal over biologisch laten we vaak weg. Het is voor mij een overwinning dat geitenvlees nu best gewoon wordt gevonden."

Via de fokkerij probeert hij wat meer vlees op de botten te krijgen van zijn melkgeiten. "Als je voor één doel kiest – de melk – dan vergeet je het vlees. We moeten allemaal, in alle sectoren, naar dubbeldoel-dieren toe. En economisch hoeft dat geen probleem te zijn. Ik heb een buurman die over is gegaan op Fleckvieh koeien. Die geven wat minder melk, maar meer vlees. Hij blijkt nu veel minder gezondheidsproblemen te hebben. Het is een rendabele keus." 🐐

Werkgroep 'Bodem-financiering'

De Landgenoten brengt in België het land tot bloei

(Foto: Tim Vandewiele)

Tom Troonbeeckx is tuinder van CSA-bedrijf Het Open Veld en mede-oprichter van grondfonds De Landgenoten: 'Van een betere bodem zullen volgende generaties de vruchten plukken.' *Tekst: Andries Palmboom*

Tom Troonbeeckx ging in 2007 van start als tuinder van Het Open Veld. Nabij universiteitsstad Leuven vond hij 1,5 hectare vruchtbare grond, waarop hij een tuinbouwbedrijf wilde beginnen. Na een opleiding bij Landwijzer en zes jaar meewerken bij een fruitteler, was hij toe aan deze nieuwe stap. Tom verzamelde een aantal geïnteresseerde Leuvense burger-consumenten om zich heen. Zij deden een vooruitbetaling voor de

oogst die hij hun in het vooruitzicht stelde voor later dat seizoen. Via een privé-lening van € 9000 kocht hij het eerste sobere ge-reedschap.

En toen kon het zaad de grond in. De schrik zat er al direct in toen het eerste zaaisel radijszaad tijdens een droge periode niet opkwam. 'Wat moet dit worden, als zo'n simpel gewas het hier al niet wil doen?!', vroeg Tom zich bezorgd af. Zijn verantwoordelijkheid tegenover de voorfinanciers stond hem angstaanjagend helder voor de geest. "Achteraf kan ik daar om lachen", relativeert Tom nu. Hij ziet zichzelf nog ploeteren, heen en weer rijdend naar de dichtstbijzijnde sloot om provisorisch en illegaal water op te pompen. Met de radijzen is het tenslotte wel goed gekomen.

Inmiddels is Het Open Veld een florierende gemeenschap, want zo kan je het wel noemen: een gemeenschap. De 320 leden on-

dersteunen met hun vaste jaarbijdrage dit landbouwproject en de boer. Tom heeft de middelen om het bedrijf duurzaam te laten draaien en een waardig loon is voor hem veiliggesteld. In ruil hiervoor mogen de leden gedurende het jaar verse groenten van het veld oogsten voor eigen gebruik. Iedereen kan inzage vragen in de boekhouding en heeft inspraak in de teeltplanning.

De Landgenoten

Zijn initiatief in de vorm van Community Supported Agriculture heeft navolging gekregen: er zijn inmiddels 25 van dergelijke bedrijven in Vlaanderen. Toch is het biologische areaal in Vlaanderen gering, slechts 0,8 %. Vergelijk dat eens met Nederland: daar is het 2,7%.

Hoe kan dat een kans krijgen om te verdubbelen, als grond moeilijk beschikbaar is en nauwelijks te betalen (tot wel € 85.000 per

(Foto: Kove Van Looveren)

In no time gefinancierd: CSA Het Wijveld met Michiel en Marie, in Distelbergen, 5,1 ha

hectare)? Daar heeft Tom principieel over nagedacht, niet in zijn eentje, maar met allerlei organisaties uit het maatschappelijke veld. Samen hebben zij in 2014 De Landgenoten opgericht. Tom: "Het idee was dat er grond zou moeten aangekocht worden, om tot in lengte van dagen ter beschikking te staan voor bewerking door elkaar opvolgende, vakbekwame biologische boeren. Dan kan de bodem duurzaam beheerd en ontwikkeld worden op basis van maatschappelijk belang. Dat wilden we zodanig inrichten, dat het bezit verschuift van privé-eigendom naar burger-gedragen eigendom. Dat kun je 'vrijkopen' noemen."

(Foto: John Van Oekelen)

Nog te financieren nieuw project: CSA Het Grote Open Veld in Heverlee, 6,3 ha

'De Landgenoten' bestaat uit een stichting, die door schenkingen wordt gevoed, en een coöperatie, die geld verwerft uit aandelen van haar leden: € 250 per aandeel. Daarover kan in theorie tot 6% rendement worden uitgekeerd, maar dat gebeurt niet, want de gedachte is dat het rendement bestaat uit een betere bodem.

De coöperatie is uiterst succesvol. Tom: "We begonnen met CSA Het Wijveld nabij Gent, waar we 1,8 hectare wilden vrijkopen. Maar binnen 8 maanden waren er voldoende aandelen voor 5,1 hectare. We kunnen nu doorstoten naar de volgende CSA, toevallig mijn eigen Het Open Veld. Er zullen er vlot meer volgen."

"Onvoorstelbaar, dat er zoveel mensen € 250 investeren zonder rendement!", brengt een van de werkgroep-deelnemers naar voren. "Hoho!", reageert Tom haast gepikeerd. "Er is wel degelijk rendement, namelijk het maatschappelijk rendement. Van een betere bodem zullen volgende generaties de vruchten plukken. Dat is pure winst in duurzaamheid, die niet in geld uit te drukken is." Om kort te gaan: hoe breng je in België het land tot bloei? Jawel! Door aandelen in De Landgenoten te nemen ... Bezoek daarvoor de aantekelijke webstek. ☺

 delandgenoten.be

Punt Cirkel

Pim Blomaard is bestuurder van de Raphaëlstichting en van de Antroposofische Vereniging. Hij sprak tijdens de winterconferentie in Dronten over 'Ontruimen en verruimen; sociale vaardigheden en de etherwereld'. *Tekst: Luc Ambagts*

Pim Blomaard vertelde dat hij er met anderen toe gekomen was bij een meerdaagse bijeenkomst van het management van de Raphaelstichting de agenda helemaal los te laten, geen programma te hebben. Ze begonnen toen met de vraag hoe ieder daar zelf in die kring zat, als mens, als persoon. Sindsdien is de vraag wat je zelf als medewerker wilt doen sterker in de organisatie aanwezig. Het waagstuk alles los te laten en je eigen persoon als uitgangspunt te nemen pakte goed uit.

Hij vroeg ons een punt voor te stellen die uitgroeit tot een cirkel. Punt Cirkel is een basismeditatie uit de heilpedagogie. "Ik wil in een organisatie vormen creëren die beweging mogelijk maken," zou hij later zeggen. Een punt die uitgroeit tot een cirkel: als idee is dat makkelijk genoeg, als gemediteerd beeld, als opgebouwde voorstelling, is het lastiger. Welke kleur heeft die cirkel? Welke kleur heeft de achtergrond? Als ik mijn ogen dicht doe om niet afgeleid te worden door

wat ik om me heen zie, dan zie ik het roze licht dat door mijn oogleden schijnt en ben ik toch nog afgeleid. Soms zie ik in een flits een duidelijk beeld. Maar het is nooit zo tastbaar als de flits die ik meteen voor me zag toen Pim ons uitnodigde deze oefening te doen. Waar bevindt zich die cirkel die ik zo duidelijk zag, maar nu haast niet meer te pakken krijg?

We gaan verder met een volgende oefening: wees zelf die cirkel, kies het middelpunt in je hart. Nu treed ik een andere wereld binnen. Ik voel me enthousiast worden. Ik voel de neiging op te staan en met mijn armen mee te bewegen, met die cirkel die uitgroeit tot meters om me heen. Het kijken ondersteunt me daar te zijn waar ik mijn cirkel naar toe laat groeien. Ik voel me verbonden met de plek waar ik ben, met de mensen om me heen.

Terugkijkend kan ik Pims voorbeeld over het succes van het loslaten van de agenda verbinden met deze oefeningen. Op de momenten dat het me lukt een punt en cirkel voor te stellen, dan heb ik dat in mijn greep. Ik kan meer of minder vaardig zijn die voorstelling te manipuleren, te laten bewegen. Rust helpt, maar op zich is mijn omgeving niet zo van belang. Als ik zelf punt en cirkel word, dan bevind ik me in het hier en nu. Ik ben zelf sterk aanwezig en ik neem mijn omgeving waar.

We deden nog een derde oefening: houd een voorstelling een tijdlang vast, veeg hem uit en kijk wat er dan komt. "Vertrouwen" zei iemand uit de zaal. ☺

De kunst om levende begrippen te vormen

De methode om via inlevend waarnemen 'het eigene' te ontdekken, zodat je dit kunt versterken, is door Albert de Vries (1955) ontwikkeld. Sinds hij 40 jaar geleden de Landbouwcursus in zijn handen kreeg gedrukt, vormt deze voor hem een rijke inspiratiebron. *Tekst: Albert de Vries**

Toen ik 19 was werkte ik drie weken als vrijwilliger mee op Warmonderhof, tussen mijn tweede en derde studiejaar biologie. Ik kreeg

de Landbouwcursus door de praktijkleraar in mijn handen gedrukt. Als ik daar werkte, moest ik die – gezien mijn interesse – maar lezen. Dat deed ik. Verrassend hoe alles beschreven werd. Ja, zo zit de wereld in elkaar. Ik zat helemaal in het verhaal van het boek. Een half jaar later las ik het boek opnieuw. Ik snapte niets van wat er stond. Getroffen was ik door het verschil met mijn herinnering. Wat was een half jaar eerder anders, toen alles voor mij zo helder en duidelijk was? Deze ervaring heeft me op een spoor gezet om dit verder te onderzoeken. Blijkbaar kun je iets op heel verschillende lagen in je zelf verstaan.

Dode en levende warmte

Ik deed mee in studiegroepjes van studenten, hoorde en las verhalen van allerlei mensen over de Landbouwcursus. Het driedelig mensbeeld kwam langs, de zeven organen, de zeven planeten. Deze en soortgelijke modelvoorstellingen werden ingezet om de tekst te begrijpen. Interessant, maar mij bracht dat niet dichterbij mijn oorspronkelijke ervaring. Dat leidde mij ertoe om de beelden veel dichterbij mezelf te zoeken, in mijn eigen ervaring. Hoe kon ik bijvoorbeeld begrippen als dode en levende warmte verstaan? Wanneer ik warme thee drink of warme soep eet, dan word ik door en door warm. Hoe anders is dat bij enthousiasme voor iets waar ik met

< *Terwijl Warmonderhof veehouder Johan Verheyen (rechts) over zijn succes vertelt, luistert Albert de Vries naar de karakteristieke activiteit in Johan's verhaal: 'Samen kijken'*

hart en ziel voor ga, voor het realiseren van mijn idealen? Daar komt die warmte van binnenuit in verbinding met een idee. In eerste instantie ben ik geneigd om de eerste warmte levend te noemen. In de ervaring beleef ik echter hoe die warmte me overkomt. Ik eet wel die soep, maar die soep maakt mij warm. Net zoals de zon dagelijks weer die plek waar ik ben opwarmt. Oké, dat het met mij gebeurt kan ik dood noemen. Als lijk zou ik ook warm worden van die soep. Wanneer ik vanuit en door mijn individualiteit verbindingen aanga, is dat levende warmte. En verliefdheid is van allebei wat.

Die levende warmte vind ik terug in de boerderij, zoals die zich vormt door landschap, door zijn sociaaleconomische inbedding, door zijn bodem. Die dode warmte zit in het weer, de seizoenen, het aangekochte stro. De bedrijfsindividualiteit kun je zien als omgekeerde mens, zegt Steiner. Wanneer je een aangekocht tarweras zaait, komt dat voor het bedrijf als impuls van buiten. Wanneer je die tarwe een aantal jaar op je eigen bedrijf zelf vermeerdert en telkens weer uitzaait, dan wordt die tarwe telkens meer eigen. Bedrijfs-eigen zaadgoed is van allebei wat en werkt telkens meer als levende warmte.

Nu ben ik bij mijn oorspronkelijke ervaring, van 'zo zit het', terug, maar veel actiever en met veel meer bewustzijn. Bij de eerste keer lezen overkwam me dat. Door te kijken waar

en hoe ik verschillende vormen van warmte zelf meemaak, kan ik die ervaring blijkbaar ook bewust opzoeken. Dat inspireert: in 1987 richt ik mijn eigen bedrijf 'Albert de Vries Onderzoek in eigen werk' op en in 2004, dertig jaar na die 'zo zit het'-ervaring, promoveer ik op het cultiveren van ervarend leren.

Emancipatie

In de jaren 80 doe ik als onderzoeker op het Louis Bolk Instituut onderzoek naar de werking van de spuitpreparaten (hoornmest en hoornkiezel) op grasland, bij het wel en niet gebruiken van chilisalpeter (dat toen nog was toegestaan). Tot dan toe was het meeste onderzoek gericht geweest op opbrengst- of kwaliteitsverhoging. Dat leek mij tekort doen aan de preparaten.

Het gras met preparaten groeide na elke snede of weidegang in het begin meer ingehouden en vulde zich later sterker. Het gras met preparaten bleef beter doorgroeien in

de droge, warme zomer. Een tijd waarop gras van nature minder groeit. Op die velden waar chilisalpeter toegediend was, liet het gras met preparaten zich minder opjagen.

Ik ontwikkelde aan deze waarnemingen het begrip 'emancipatie'. Het gewas 'emancipeerde' zich van de omgeving, liet zich niet verstoren door die invloeden van buitenaf, was minder zoals 'natuurgras' en toonde meer gecultiveerde eigenheid. Het gewas emancipeerde dus van de uiterlijke, 'dode' kosmos en was meer in verbinding met de door mensen gecreëerde ordening. Veel mensen denken bij biologisch-dynamische landbouw aan in harmonie met de natuur. Voor hen was mijn begripsinvulling op zijn minst verrassend.

Ervaring of model

Het is blijkbaar een kunst om begrippen aan de ervaring te vormen in plaats van ze al als model in je te hebben, ze over je ervaring heen te stulpen en daarmee die ervaring te verklaren. Het zelf vormen van begrip is een inspiratie die ik aan het omgaan met de Landbouw cursus heb opgedaan. In het vormen van begrip van de compostpreparaten komt dat nog een keer naar voren in de volgende ervaring.

Begin jaren negentig begeleidde ik boeren en buitenlui bij studie van de Landbouw cursus. Gezien mijn voorafgaande ervaringen probeerde ik opnieuw om de tekst zoveel als mogelijk uit zichzelf te verstaan.

In voordracht vijf beschrijft Steiner bijvoorbeeld het paardenbloempreparaat. Aan de mest toegevoegd, 'geeft het de aarde de bekwamheid, zoveel kiezelzuur uit de atmosfeer en de kosmos naar zich toe te trekken, als

voor de plant noodzakelijk is, opdat de plant werkelijk juist gevoelig wordt voor alles wat in haar omgeving werkt, en dan zelf naar zich toe kan trekken wat zij nodig heeft. (...) De onschuldige, gele paardenbloem (...) is werkelijk een soort hemelse bode!

Deze beschrijving, en met name het laatste deel, roept in mijn eigen ervaring, als ervaren lerende mens, een beeld op van iemand met jeugdig enthousiasme, die met fris elan aan iets werkt, niet met zijn daadkracht de omgeving overrompelt of platwalst, maar wel zijn omgeving voldoende in de gaten heeft. Aan iemand die bereid is om te leren. Vanuit jeugdige daadkracht is de ervaring er vanzelf. Het innerlijk verwerken behoeft verzorging.

Gesterkt door deze eigen beelden herken ik als karakteristiek van de paardenbloem dat die vitaal is in haar bladmassa, maar ook bijvoorbeeld in het stralende, krachtige geel van de bloeiwijze en in het massieve optreden in het voorjaar op weilanden, die één geel tapijt kunnen zijn. Toch is die plant daarbij gezond. Het sterke overheersen van het vegetatieve leidt niet tot een achterwege blijven van bloei of tot ziekte. Diezelfde karakteristieke geste herken ik in het darmscheil, dat een vlies is waar de ingewanden aan opgehangen zijn en dat alles omhult. Voor het paardenbloempreparaat wordt dus dat orgaan genomen, dat verwant is met het vitale en tegelijk het organiserende, omhullende heeft. In de winter, wanneer er even geen uiterlijke activiteit is, er geen uiterlijke handelingen verricht hoeven te worden, wordt het preparaat in de grond gestopt, waar er innerlijk wordt verwerkt en geleerd.

Zo ontdek ik dat Steiner in deze vijfde voor-

dracht zes verschillende landbouwsituaties beschrijft, met elk de neiging tot een bepaalde eenzijdigheid. En dat er planten en organen zijn waar diezelfde eenzijdigheid als kwaliteit verschijnt. Een bedrijf met een jeugdig karakter moet dan niet met een duizendbladpreparaat geleerd worden eindelijk eens rustig en bezadigd te worden, maar dat jeugdige kan met het paardenbloempreparaat ondersteund worden zodat het als kracht en niet als karikatuur verschijnt.

Op deze manier ontstaat een begrip dat meer inspirerend en uitdagend is voor de eigen zoektocht. Heel anders dan het model dat alle preparaten allemaal gebruikt moeten worden.

Het eigene versterken

Met de door Luc Ambagts vanuit de BD-Vereniging georganiseerde 'excursies bedrijfsindividualiteit' leeft deze impuls, om vanuit beelden en karakteristieke gestes te zoeken naar het bedrijfseigene en te zoeken naar hoe je dat eigene, dat individuele kunt versterken.

In mijn werk als begeleider van medewerkers in de gehandicaptenzorg hanteer ik dit principe van het versterken: wat eerst als storend en onbegrepen gedrag verschijnt, gebruiken we om tot een zinnige behandeling te komen. De afgelopen twintig jaar werk ik hier steeds explicieter mee. Mensen gaan nieuw kijken naar hun cliënten en zijn zeer verrast wanneer ze de handelingsimpuls van hun cliënt zien en zien wat er gebeurt wanneer ze daarbij aansluiten in plaats van die impuls te bestrijden. Opvallend dat met zo'n techniek invulling wordt gegeven aan een algemeen maatschappelijk actueel verwoorde behoefte van mensen in de zorg om hun eigen regie te voeren. ☺

* *Albert de Vries heeft een eigen adviesbureau 'Albert de Vries Onderzoek in eigen werk', is verbonden met de Academie voor Ervarend Leren en is directeur/bestuurder van zorgboerderij De Wederkerigheid*

Over hoe preparaten een rol spelen bij het vormen van een evenwichtig land-

bouwbedrijf, heeft Albert de Vries de publicatie *Creatief op zoek naar (bedrijfs)individualiteit* geschreven. Deze is te downloaden via academievoorervarendleren.nl/documents/Creatiefopzoek.pdf

De werkwijze om (storend) gedrag van cliënten te gebruiken als impuls voor

een behandelplan, staat beschreven in *GOH! Onbegrepen gedrag, bron van creativiteit* door Albert de Vries en Thijs Schiphorst (2013), te bestellen via academievoorervarendleren.nl

Elke maand organiseert de BD-Vereniging een 'excursie bedrijfsindividualiteit' op een BD-bedrijf. Kijk voor data en locaties op bdvereniging.nl

Wat de winterconferentie in beweging brengt ...

Jean de Brauw

Wat mij verraste:

'Piet's verhaal bij de bodemvruchtbaarheidswerkgroep verrast mij het meest van alles. De nieuwe grond (toen hij van start ging op Zonnehoeve), de nieuwe omstandigheden en alles wat hem werd aange-reikt; dat hij dat toch na overweging opzij heeft gezet en zijn eigen gevoel de voor-rang heeft gegeven, bijvoorbeeld over hoe met de fosfaat om te gaan. Ook later wilde

hij niet enten, niet spuiten, en zijn vertrou-wen werd beloofd. Ik kan hem als voor-beeld ervaren. (De wormen niet vergeten!)

Wat ik nu ga doen:

'Ik zou veel meer op mijn eigen intuïtie kun-nen vertrouwen. Het is wel zo dat ik geen zelfstandige boer ben, dus mijn 'krachtenveld' is anders. Ik wil proberen de omgeving waar ik werk mee te laten genieten van het enthousi-asme wat ik hier vandaag heb ervaren.'

Ralph Pieters Kwiers

Wat mij verraste:

'De toepassing van ethisch grondbeheer door de Belgische boer. Echt een *bottom-up* initiatief met een ook zeer praktische insteek - en complex in verband met de verschillende wetten.'

Wat ik nu ga doen:

'Verder met de BD-opleiding! Nu met een veel ruimere blik op hoe ik samen met an-deren kan gaan beginnen te ondernemen!'

Pim Blomaard

Wat mij verraste:

'Ten eerste de veelheid en volheid van de plek Warmonderhof. En ten tweede de houding en kracht van BD-Jong: "Wij zoeken de samenhang, dat is nu het enige concrete." Los van bestaande hokjes.'

Wat ik nu ga doen:

'Meer loslaten van vaste hokken en meer vormkracht in het laten ontstaan van sa-menhang tüssen mensen, in mensen, met idealen.'

Britt Heck

Wat mij verraste:

'Een gesprek aan de lunchtafel met Dianne Waleson. Binnenkort ga ik kennismaken met haar dochter die (net als ik) groente teelt voor een hotel / restaurant.'

Wat ik nu ga doen:

'Het idee van mij voor de bloemenpluktuin: een workshop *seed balls* maken om kinderen bloe-men te laten zaaien voor bijen. En als ik vragen heb over telen, kan ik terecht bij andere BD- on-dernemers.'

Piet van IJzendoorn

Wat mij verraste:

'Het verhaal van Reggy Waleson. Hij gaf aan dat na tien jaar zorg voor de bodem "de bo-dem voor de planten ging zorgen" en "de grond naar hem toekwam". Landbouw is een kwestie van "geven", dan komt het voedsel vanzelf als geschenk terug. Reggy heeft daar vertrouwen in.'

Wat ik nu ga doen:

'Ik voel me gesteund en kan verder werken aan dit uitgangspunt: de mensen kunnen beter de aarde schenken dan berekenend vragen.'

Linda Duijndam

Wat mij verraste:

'De workshop BD-jong. Wij gaven die work-shop met zijn tweeën. Ik verwachtte vooral jonge mensen, dus het verraste mij dat er al-leen oudere mensen op afkwamen die graag wilden weten wat de drijfveer van de jon-

geren is. Ik vond het heel leuk om naar mijn bedrijf te kijken vanuit de successen, dus op een heel andere manier dan wat er beter kan.'

Wat ik nu ga doen:

'Vaker naar de successen kijken en wat we daar meer uit kunnen halen.'

De
'B

BD-imkerwerkgroep buzz, buzz, buzz,

I wonder what she does'

Hoe kunnen we de bijen het best verzorgen? Sinds 1979 houdt de BD-imkerwerkgroep zich bezig met deze vraag. De essentie hierbij is: een bijenvolk is één wezen, de imme. En deze imme moet haar natuurlijke gedrag kunnen vertonen. Het is een nieuwe benadering in imkerland, maar de laatste jaren begint dit geluid overal rond te zoemen. *Tekst: Ellen Winkel*

'Buzz, buzz, buzz, I wonder what she does!' Vierstemmig klinkt dit eenvoudige lied op uit de monden van meer dan 300 imkers en bijenvrienden. Ze zijn bijeen in de zaal van de Vrije School in Zeist op 14 maart 2015. Dit 'zoemen' onder begeleiding van zangdocent – en imker – Astrid Schoots is

< Ook bijen kun je aaien, leren leerlingen van het Rudolf Steiner College in Haarlem. Vlak bij hun school, in onderwijstuin Vrij Waterland, staat een bijenkast van Smart Beeing. Deze stichting beheert diverse stallen en geeft voorlichting over hoe bijen zich van nature gedragen. Deze zwerm is uit een bijenkast gevlogen: de natuurlijke manier waarop bijenvolken zich voortplanten. (Foto: Simanto Dragtsma)

een traditie op de jaarlijkse BD-imkerdag, als onderdeel van het vaste openingsritueel: een grote bijenwaskaars wordt aangestoken, dan klinkt – altijd dezelfde – spreuk van Rudolf Steiner over 'de Geest is nooit zonder materie, materie nooit zonder Geest', vervolgens laat Astrid in korte tijd een prachtige samenzang opklinken en dan kan het inhoudelijk programma beginnen.

Dit jaar vertelt Natascha Zwaal aan de hand van mooie dia's over haar onderzoek onder traditionele Maya-imkers op het Mexicaanse schiereiland Yucatán. De Maya's werken niet met de honingbij die we in Europa kennen, maar met kleine, angelloze bijtjes (*Melipona Beechii*), die ze in liggende holle boomstammen houden. Eens per jaar oogsten ze, vlak voor volle maan, een kleine hoeveelheid dunne honing, die vooral als geneesmiddel wordt

gebruikt. De oogst gaat gepaard met eeuwenoude rituelen onder leiding van een medicijnman. "Urenlang was hij bezig met gebeden en het danken van allerlei goden, krachten en wezens, heel bijzonder om mee te maken", vertelt Natascha, die haar belevenissen optekende in het boek *Kinderen van de zon*.

Imker word wakker!

Sinds 1980 wordt de BD-imkerdag ieder jaar georganiseerd door de BD-imkerwerkgroep, die in 1979 werd geboren na een noodkreet van imker Sieb Fontijn. 'Imker word wakker! Je bijen gaan eraan!', schreef hij in augustus 1979 in het ledenblad van de BD-Vereniging (destijds Vruchtbare Aarde). De varroamijt

Op een open dag van de BD-imkerwerkgroep laat Wim van Grasstek zien hoe bijen zelf hun raat bouwen in deze 'natuurbouwkast'

was op dat moment nog niet in Nederland gearriveerd, maar hij was in Duitsland al wel aan een opmars bezig, nadat hij uit een onderzoeksinstituut in Frankfurt was ontsnapt. De mijt was vanuit ZO-Azië daarheen gehaald door wetenschappers. Uit de manier waarop onderzoek aan bijen wordt gedaan, spreekt een grote minachtig voor alles wat leeft, vond Sieb. Hij wilde zich, samen met anderen, ervoor inspannen dat het bijenvolk als één levend geheel beschouwd zou worden, in plaats van een mechaniek met vervangbare onderdelen.

Deze oproep aan imkers ging vergezeld met de uitnodiging voor een studiedag voor imkers binnen de BD-Vereniging. Op deze dag – op 30 september 1979 – besloten ze om de BD-imkerwerkgroep op te richten en deze groep ging gelijk voortvarend van start met de organisatie van een cursus BD-bijenteelt vanaf januari 1980 en een openbare imkerstudiedag in oktober 1980. Ze lieten zich inspireren door Rudolf Steiner's lezingen over de bijen. Bij de start noemden ze zich nog 'imkers van de BD-Vereniging', maar al snel functioneerden ze als een zelfstandig orgaan.

Uitzwermen

Jarenlang was de belangstelling voor het BD-bijenhouden min of meer stabiel met rond de 10 tot 15 cursusdeelnemers en rond de 40 bezoekers aan de BD-imkerdag. Maar met de groeiende stroom berichten over bijensterfte in de media in het begin van de 21ste eeuw, groeide de belangstelling snel. Het aantal cursisten verdubbelde in 2010, er volgde een tweede cursusgroep, vervolgens kwamen er extra cursussen bij in Noord-

Nederland en Vlaanderen, en zo groeide het door. Sinds 2014 organiseert de imkerwerkgroep naast een beginnerscursus ook een gevorderdencursus en een meesterscursus. Deze meesterscursus, gegeven door de vaste docenten van de BD-imkerwerkgroep Albert Müller en Wim van Grasstek, is bedoeld voor ervaren imkers die zelf cursussen geven of willen gaan geven. In 2014 deden er 15 vervlogen imkers aan mee.

Het enthousiasme voor een respectvolle omgang met de bijen zwermt uit over het hele land en daarbuiten. Naast BD-cursussen duiken er tal van initiatieven op, zoals cursussen 'natuurlijk imkeren', 'zorg voor de bij', 'urban beekeeping' en 'bij-vriendelijk imkeren', op zeker tien verschillende plaatsen in Nederland en Vlaanderen. De accenten die de docenten leggen en het antroposofisch gehalte verschillen per cursus, maar overal staat de zorg voor de bijen centraal en is het oogsten van honing bijzaak.

Eind 2014 waren ruim 1100 imkers bij het e-mail-netwerk van de BD-imkerwerkgroep aangesloten en zijn er 18 regiogroepen actief die zelf activiteiten en ontmoetingen organiseren. Het werd de hoogste tijd om eindelijk eens een rechtspersoon op te richten! Sinds 1980 liepen alle betalingen voor cursussen en imkerdagen via de privé-bankrekening van Annie Varekamp. In de zomer van 2014 vond de feestelijke oprichting van Stichting Imkers voor Immen plaats (zie kader).

Biologische Bloembollen

Aangezien het voor de gezondheid van bijen essentieel is dat er door het hele jaar heen

volgende bloemen bloeien, zet Theo Georgiades zich met een klein team vanuit de BD-imkers in voor een betere beschikbaarheid van biologische bloembollen. Voorjaarsbloeiers als krokus, sterhyacin, boshyacint en wildtulpjes zijn voor bijen belangrijk, maar het tegenstrijdige is dat juist voor de bollenteelt veel bestrijdingsmiddelen worden gebruikt die voor (honing)bijen en andere insecten erg giftig zijn. Minder dan 1 op de 1000 bloembollen in Nederland wordt biologisch geteeld.

Op de imkerdag vertelt Theo over de voortgang van het project: "Ik ging ervanuit dat het Skal-certificaat goed genoeg zou zijn om gif-vrije bloembollen te verkrijgen, maar die regels bleken voor ons niet voldoende. Als er

geen uitgangsmateriaal beschikbaar is, mag de teler gangbare bloembollen kopen (mits ze niet zijn ontsmet), ze in biologische grond stoppen en bij de oogst biologisch noemen. Van Skal mogen telers hun land ook onder water zetten tegen aaltjes, maar dan gaat alle bodemleven kapot."

Theo werkt nu samen met een exporteur en enkele telers waarmee hij zelf afspraken maakt over het gebruik van het eigen gif-vrije pootgoed en de manier waarop ze met de bodem omgaan. In samenwerking met onder andere regionale BD-imkergroepen, hoveniers, biologische winkelketens en gemeenten is een forse afzetgroei gerealiseerd. In 2015 wordt het assortiment en het teeltoppervlak uitgebreid.

Bijenberaad

Het netwerk van de BD-imkerwerkgroep is met ruim 1100 imkers de op een na grootste imkerbeweging in Nederland, na de Nederlandse Bijenhouders Vereniging met 6000 leden. Daarom heeft Theo namens de BD-imkers deelgenomen aan het Bijenberaad, dat door het Ministerie van EZ was ingesteld om tot een Actieprogramma Bijengezondheid te komen. Het bonte gezelschap dat hieraan meedeed (van imkerorganisaties tot waterschappen, en van chemische industrie tot Greenpeace) was zeer verdeeld over de aanpak. Theo: "Resultaat is dat er nu een groot onderzoek van start is gegaan, dat voor de helft wordt gefinancierd door de chemische industrie. Wij waren tegen. Greenpeace ook.

In de Trompenburg Tuinen & Arboretum in Rotterdam staan de fleurig geschilderde kasten van 'Immeke', een initiatief van BD-imkerwerk-groep-leden Rinske en Angelique. Samen brengen ze hun verwondering voor de imme over, onder andere via lessen aan schoolklassen en het bouwen van kasten van roggestro met scholieren

Op Kraaybeekerhof in Driebergen is De Bijtuin gevestigd, een zes-hoekige bijenstal met een prachtige bloementuin ernaast. Deze stichting organiseert allerlei voorlichtingsactiviteiten; zo ook een 'Zomervierdaagse' van 4 - 8 juli 2015 op diverse BD-boerderijen met bijenkenners Karsten Massei en BD-imker Michael Weiler uit Duitsland

Want wat moet er nu uit zo'n onderzoek komen? Maar het onderzoek was al gestart, voordat we er binnen de kerngroep van het Bijenberaad een besluit over konden nemen. De bespreking daarover ging niet door, de kerngroep was plotseling opgeheven. Al die tonnen overheids-geld zouden veel nuttiger ingezet kunnen worden: bijvoorbeeld om concreet de leefomgeving van bijen te verbeteren." In bermen, dijken en akkerranden liggen tal van mogelijkheden om meer bloemen te laten bloeien. Maar de subsidie-regeling die door akkerbouwers enthousiast werd gebruikt om bloeiende akkerranden in te zaaien, is na 2014 opgeheven.

Het Bijenberaad leidt wel tot de oprichting van een 'Bijenlectoraat' aan de Hogeschool Larenstein. Dit zal bijdragen aan de bijengezondheid door drachtverbetering hoog op de agenda te zetten en door het kennisnetwerk over bijenhouden te verbreden, vertelt Theo. Het wordt grotendeels gefinancierd door het Ministerie.

Ontmoetingen

In de pauzes van de BD-imkerdag is de meest gestelde vraag, zo kort na de winter: 'Hoe is het met je bijen?' De antwoorden lopen sterk uiteen: 'al mijn volken vliegen goed' of 'helaas drie van de vijf volken dood' en allerlei varianten daarop.

De dag heeft het karakter van een reünie, en is tegelijk vol nieuwe ontmoetingen. Bij de lunch zit ik naast een imker van 'I Love Beeing' uit Amsterdam, die bijen verzorgt op daken van grote gebouwen. Deze club heeft ook door middel van crowdfunding en sponsoring een 'Bijenpaleis' gerealiseerd in het Westerpark, een mooi vormgegeven houten bijenstal.

Er gebeurt echt van alles, is ook in verschillende stands te zien. Allerlei groepen hebben bijzondere bijenstallen, organiseren lessen en cursussen en bouwen natuurbouwkasten of korven, zoals Smart Beeing in regio Haarlem, De Bijentuin op Kraaybeekherhof in Driebergen en Immeke in Rotterdam.

De clubs functioneren als zelfstandige orga-

nen, net als bijenzwermen die op een nieuwe plek een nieuw bestaan opbouwen, elk op hun eigen manier. De diversiteit maakt het sprankelend, de groepen inspireren elkaar. Docenten volgen samen een 'meester-cursus', maar er is geen blauwdruk 'van boven' waar cursussen aan moeten voldoen. Net zoals BD-imkers zich niet met Demeter-richtlijnen bezighouden. Imkers zijn 'eigen-wijs' – net als hun bijen. En het lijkt erop dat de noodkreet van Sieb Fontijn – 'imker word wakker!' – weerklank heeft gekregen. ☺

ⓘ Leden van de BD-imkerwerkgroep zijn Albert Müller, Wim van Grasstek, Annie Varekamp, Theo Georgiades, Henk Wansink, Rinske Kreukniet en Angélique Berger-de Meijer. De laatste twee vormen samen Immeke.

ⓘ Voor informatie over achtergronden, activiteiten en regionale groepen, zie bdimkers.nl. Ook het bestellen van bloembollen en boeken kan via deze website.

Stichting Imkers voor Immen

De Stichting Imkers voor Immen biedt financiële ondersteuning aan de activiteiten van de BD-imkerwerkgroep en aan andere initiatieven die een respectvolle omgang met de imme als uitgangspunt hebben. De Triodos Foundation beheert het steunfonds voor Imkers voor Immen. Daardoor zijn giften aftrekbaar voor de belasting.

ⓘ imkersvoorimmen.nl

dynamische keuken

De Groene Luwte:

'We willen
mensen
deelgenoot
maken van de
plek die ons
gegund is'

Helemaal in het noorden van Groningen hebben Alma Huisken en Doortje Stellwagen een prachtige biologisch-dynamische tuin tot bloei gebracht met bijen, ganzen en kippen. In de donkere maanden is er een huiskamerrestaurant. 's Zomers kun je er overnachten in een idyllisch ecohuisje. Begin november bracht Ilse Beurskens de tuin een bezoek, at mee en ging in gesprek met tuinier, kok en schrijfster Alma Huisken. *Tekst: Ilse Beurskens-van den Bosch, natuurvoedingskundige. Foto's: Doortje Stellwagen*

Vanaf mijn pensionnetje in Molenrij loop ik naar de Waddenzee. Langs de weg liggen grote hopen suikerbieten. Kale akkers wisselen velden vol voederbieten licht glooiend af. Hazen rennen elkaar na. Er moeten hier veel hazen zijn, want ik zie allemaal aangevreten voederbieten. Dan zie ik twee reeën opdoemen. Anders dan wanneer ik deze dieren ontmoet in het bos, kan ik hun weg lang volgen in dit blote landschap. Dan passeer ik het laatste huis, klim over de dijk en zie ruig grasland dat zich uitstrekt tot aan een golfloze zee. Ik voel een onmetelijke ruimte en begrijp waarom je hier zou willen wonen.

Verbinden met je dromen

In 2003 'emigreerden' schrijfster, ecohovenier en BD-imker Alma Huisken en therapeut/coach en fotografe Doortje Stellwagen vanuit het stadse Haarlem naar een dorpsboerderij in Molenrij, helemaal in het noorden van Groningen. Een diepe wens van beiden ging in vervulling. Hoewel zij in Haarlem helemaal niet ontevreden waren, hadden ze toch het gevoel dat er iets ontbrak in hun leven. Zij wilden een nieuw bestaan opbouwen in de rust en de ruimte van het platteland om dit verlangen naar een onbekende diepte te onderzoeken. Alma en Doortje hebben van de deels vervallen tuin

*'Ik kijk naar wat
het dier eet.
Hazen eten kool.
Zo past kool bij
hazenvlees'*

Alma Huisken (rechts) en Doortje Stellwagen

een prachtige landschapstuin en een BD-moestuin met boomgaard gemaakt. Over dit proces hebben zij een schitterend boek gemaakt: *Met mest en vork*. Alma beschrijft haar kennis en persoonlijke belevenissen in tuin en keuken op een avontuurlijke, uitnodigende manier en Doortje maakt prachtige foto's van dit alles. Ik lees in het boek: 'We werken ontzettend hard en de winst is onbetaalbaar. Het is het besef dat je hart en ziel zich wijd openen en je geest wordt gescherpt door je te verbinden met je dromen, de natuur, deze aarde. Een aarde die met haar lucht, water, sterren en met haar vormen en texturen ons vormt.'

Alma: "We willen mensen deelgenoot maken van de plek die ons gegund is. Om te ontspannen, om het landleven te ervaren, om tips op te doen om groener te tuinieren of te leven. Tips om een lichtere voetafdruk op de aarde te kunnen zetten. Daar willen we ons steentje

aan bijdragen en dat is vanzelf gegaan. Onze lezers zeiden: deze tuin wil ik wel eens zien. Toen zijn we open dagen gaan organiseren. Daarop zeiden de mensen: dit wil ik weleens proeven. Toen ontstond ons huiskamerrestaurant De Groene Tafel. Daarop zeiden de mensen: ik heb het gezien, ik heb heerlijk gegeten en nu wil ik hier wel blijven slapen. Nu hebben we een prachtig, volledig geïsoleerd ecohuisje van larikshout waar mensen in de warmere maanden kunnen verblijven." In Het Groene Huisje is geen elektriciteit en geen water. Er is een eigen washuisje met koud water waar Alma of Doortje je 's morgens en 's avonds warm water komt brengen naast een grotendeels biologisch-dynamisch ontbijt. En verlichting gaat op zonnecellenlampen.

Rozerood hanenvlees

Samen met Alma loop ik door de landschapstuin, een groene oase in het open

landschap. Over kronkelende paadjes vertragen mijn stappen. Ik zie meidoorns, mispels en hazelaars. Allemaal struiken waarvan je kunt snoepen. Houtwallen en ruige bosjes, hoge bomen en een vijver waar herfstbladeren zich als bootjes zonder doel laten meenemen door de wind. We lopen langs een rolcontainer vol met organisch afval en wormen. Alma: "Hier maken we onze eigen wormencompost. Dat zou iedereen kunnen doen, hoe klein je tuin ook is."

Ze stelt de ganzen gerust die beginnen te gakken wanneer ze ons zien aankomen: "Het is goed. Het is goed jongens." En tegen mij: "Kijk dat zijn Jona en Teuntje, Lies en Eider-tje. En tegen Jona: "Doe maar rustig, meisje." Alma vertelt dat de ganzen het gras maaien. Ze lopen los in steeds wisselende stukken tuin en de plekken waar ze niet mogen grazen zijn afgezet, zoals nu een stukje met de laatste wilde bloemen. "De ganzen en kippen onder-

houden het gras en de kippen eten daarnaast ons gewiede onkruid. Hun stalmest gebruiken we als voeding voor de tuin, nadat het gecomposteerd is. Kippen en ganzen zijn hele andere vogels. Een kip is heel vliegerig. Een gans is veel rustiger, wat aardser. Door van beide dieren de mest te verwerken hebben we beide kwaliteiten in onze moestuin. Ja Lies, het is goed."

Wanneer Alma de ganzen bij hun naam aanspreekt, zie ik een liefdevolle blik in haar ogen. Heel voorzichtig vraag ik hoe het gaat met de oude of boventallige ganzen en kippen. Ze wendt haar blik van de ganzen af en kijkt naar de grond. "Oude ganzen en kippen mogen hier met pensioen. Ik ben aan ze gehecht en ze hebben ons jarenlang heerlijke eieren, plezier en schoonheid gegeven. Zij worden niet geslacht. Maar we hebben ook hanen en genten (mannetjesganzen). Dat is goed voor de groep. Hanen beschermen de kippen. Genten beschermen als goede vaders en ooms de jongen. Te veel genten en hanen, echter, geeft onrust en geknok. Ze werden vroeger wel hier in de schuur geslacht. Dan had ik de drang tot een apart soort eerbetoon: ik ruimde de schuur vooraf netjes op en veegde de vloer schoon. Tegenwoordig neemt degene die slacht ze mee naar zijn eigen schuur, wat ik prettiger vind. Maar het blijft moeilijk. De dag waarop geslacht wordt, is een rottag. Het is wel heerlijk vlees. Ons hanenvlees is rozerood, net als wild. Ons gentenvlees is erg mals en heeft een rijke, diepe smaak. Vlees kun je heerlijk stoven in hooi."

"Vanaf Valentijnsdag hebben we verse ganzeneieren. Van de kippen hebben we bijna het

hele jaar door eieren. In de winter wel minder, dan gaan ze om beurten in de rui en leggen niet of nauwelijks. De donkere winterdagen vormen een goede rustperiode. De jonge hennen leggen juist vanaf december hun eerste eieren. Het is een mooi verloop."

Als je het over ze hebt ... daar komen ze aan. Drie kippen scharrelen al harkend met hun poten langs ons heen. Alma: "Dit vind ik zo'n heerlijk geluid. Doortje en ik zijn hier niet met z'n tweetjes. Er wonen heel veel dieren bij ons: de dieren die we hebben meegenomen en de dieren die bij ons komen schuilen, zoals fazanten, hazen, egels en salamanders."

Alma en Doortje werken vanuit de principes van ecologie, BD en permacultuur. Alma: "Wij zijn verheugd over de rijkdom aan flora en fauna die in luttele jaren sterk is toeegenomen. Veel wilde bloemen, vlinders, vleermuizen, vogels van de rode lijst. Er broeden ransuilen hier."

Reeën-hachee en hazenpeper

Om zes uur 's avonds schuif ik bij aan een gezellig gedekte tafel op een verhoging in de deel van de boerderij. Bronzen tuingereedschap glinstert aan de muur tegenover een muur vol zakjes met tuinzaden. Dit gedeelte van de boerderij wordt ook gebruikt als tuinkwint. We hebben volle bak. Twaalf personen. Er zitten veel moestuinders aan tafel. Een aantal gasten komt uit het westen en heeft hier een tuinhuis in het hoge noorden. Ze bespreken met elkaar hoe kleig de klei is. "Wanneer ik mijn schop erin zet, krijg ik hem er niet meer uit." Het gesprek gaat verder. "We hebben veel woelmuizen, dus volgend jaar wordt een goed uilenjaar." "Ja, dan zullen er ook meer buizerds zijn. Dan moeten de kippenkuiens maandenlang binnen blijven." Daar komt het voorgerecht: aardperensoep met geroosterde hazelnooten en salie. Het ruikt heerlijk. Iedereen proeft aandachtig. Mmm,

lekker vol van smaak. Eensgezind genieten we van de soep. We hebben ook een schapenhoedster aan tafel. Ze hoedt 22 schapen op de dijk. Ze woont net voorbij Hornhuizen, in het Oudeland en heeft een klein winkeltje en een webwinkel waar ze vachten verkoopt. Dan worden de hoofdgerechten op tafel gezet: klassieke hazenpeper, ree-ragout, wintergroentepuree, gekruide rode kool en twee prachtig gekleurde zoete sausen: een oranje saus van duindoornbessen en een paarse van vlierbessen. Ik zie mijn overburen met glim-

mende pretoogjes naar al dit lekkers kijken. We scheppen elkaar op en genieten van de rijkdom aan smaken. Alweer mmm! Verschillende tuinders hebben ook veldjes met graan. De schapenhoedster vertelt dat haver goed voer is voor alle dieren. Bij haar zit 's zomers een mannetjesree verstopt in het graan en die eet zijn buikje lekker rond. Bij de buren vertoeft een hinde met haar jong. Ik vertel dat ik allemaal aangevreten voederbieten heb gezien. "Blijft er nog wat over?" vraag ik bezorgd. "Ja, die worden door allerlei dieren verorberd: hazen inderdaad, maar ook door reeën, fazanten en muizen. Ze vreten het liefst langs de rand. Ze gaan niet zo snel het veld in, dan worden ze nat." Bijzonder dat de bieten elkaar blijkbaar beschermen door het vocht dat aan hun bladeren blijft hangen. Als afsluiting serveert Alma een bovenverrukkelijke chocolademousse met slagroom.

Kleurenpalet

Na het diner komen de twee koks, Alma en Doortje, een wijntje meedrinken aan tafel. Na een welverdiend applaus vertelt Alma hoe zij de gerechten van vanavond heeft samengesteld. "Ik kijk naar wat het dier eet. Hazen eten kool. Zo past kool bij hazenvlees." En natuurlijk bijna alles komt uit eigen tuin. "Wat niet uit de tuin komt, kiezen we met grote zorgvuldigheid. Specerijen bijvoorbeeld, of rijst als ik die serveer, komen natuurlijk niet van dichtbij. Maar ik koop het wel in het biologische winkeltje, een dorp verder, dat twee dagen per week open is. Het wild van vanavond is hier in de regio geschoten door een jager die ik ken. Zo ben ik er zeker van dat het goed is."

Alma groeide op in Twente. "Bij ons thuis werd iedereen met eten ontvangen. Eten nam van jongs af aan een belangrijke plek in mijn leven in. Ik werd culinair journalist. Met een groepje collegae wisten we alles. We kenden de beste restaurants, we wisten waar je de lekkerste witte truffels kon kopen, maar we wisten niet hoe een erwte groeide. Toen ben ik gaan moestuinieren en later ben ik ook eco-hovenier geworden. Van 1987-1989 dreef ik een biologisch-dynamische winkel. Twee jaar lang kon ik op mijn eigen manier de winkel bestieren. Ik poetste de sterappels en zorgde dat de groenten-en-fruit-afdeling altijd een prachtig kleurentafereel was. Op zaterdag had ik 53 soorten brood. Echt goed brood. Ik was niet afhankelijk van een overkoepelend concern en kon mijn eigen aanbiedingen bepalen. Het liep als een trein. Het waren voor mij vormende jaren. Ik leerde van de hoed en de rand van biologisch-dynamische producten en van het ondernemerschap."

Na een korte tevreden stilte, zegt Alma: "Nu gaan we afwassen. Ik verheug me op deze klus: de mengeling van oranje, bruin en paars heeft op elk bord voor een ander kleurenpalet gezorgd. We gaan nagenieten." ☞

i De Groene Luwte
degroeneluwte.nl
0595-487042

Open tuinzondagen op 19 april, 3 mei, 24 mei, 21 juni, 28 juni, 12 juli en 9 augustus 2015.

Groene workshops, fotoworkshops, moestuincursussen in februari en maart en aanschuifmaaltijden vanaf oktober.

Bloeiën+Boeken

Boer, Bij en Burger

Bijen vervullen een belangrijke rol op de boerderij als bestuivers, maar boeren komen er meestal niet aan toe om zelf bijen te houden. Daarom heeft groothandel Odin in 2011 een imker, Jos Willemse, in dienst genomen die bijenkasten plaatst en verzorgt. Jos begon het eerste jaar met drie BD-boerderijen en breidt gestaag uit, tot inmiddels negen boerderijen. De betrokken boeren spannen zich in om het aanbod van drachtplanten te verbeteren door de aanplant van bloemen, struiken, heesters en bomen.

Sinds 2014 werkt de Odin-imkerij samen met het Louis Bolk Instituut in het project Bij, Boer & Burger, waarbij kennis-

ontwikkeling over het wezen van de honingbij en de relatie met hun omgeving centraal staat. Daartoe heeft Jos afgelopen jaar stuifmeelmonsters verzameld op alle locaties, die door onderzoekers zijn geanalyseerd: hoeveel stuifmeel komt er binnen, welke soorten, hoeveel soorten en hoe ontwikkelt zich dit door het jaar heen? Dit biedt de mogelijkheid om het landschap door 'de bril' van de honingbij te zien, zodat er meer kennis beschikbaar komt hoe de omgeving het best bij-vriendelijk is te maken.

 odin-imkerij.nl
en drachtkalender.nl

Odin-imker Jos Willemse schept een zwerm tussen de paardenbloemen op de Remekerkaasboerderij.

Het verloren boek van de honingbij

Als kind stond Jan Goedkoop (1938) al veel bij de bijenkasten van zijn vader te kijken naar de bedrijvigheid van de bijen. Pas heel veel later ging hij zelf als imker aan de slag, met antroposofie en biodynamie als inspiratiebron. Als BD-imker zet hij zich nu in voor 'bijenwaardig imkeren', onder andere via De Immentuin in Blaricum. Zijn verwondering over de bijen wilde hij overbrengen aan 'kinderen van alle leeftijden'. Zo schreef hij een boek in drie delen. Het eerste deel is in de

Boekentip

('Weet je wat we gaan doen? We gaan bijenvolkje spelen!'). Daarin heeft hij zijn eigen jeugdherinneringen verwerkt. Een tweede deel is beschreven vanuit het perspectief van de bij ('Licht in de kast voelt voor ons net als tocht en daar houden we helemaal niet van'). Het boek sluit af met een deel met verhalen van bijen en imkers in de realiteit van de biologisch-dynamische imkerij.

 jangoedkoop@me.com
Prijs incl. verzending:
€ 22,95

Bloeien+Boeken

'Samen zetten we Nederland in bloei'

Via het samenwerkingsproject 'Samen zetten we Nederland in bloei' werken Weleda en Natuurmonumenten aan de realisatie van nieuwe bloemrijke natuur. Voor elk Weleda-product dat tussen 2 en 22 maart 2015 is verkocht, draagt de produ-

cent van cosmetica en verzorgingsproducten een bedrag af waarmee Natuurmonumenten één vierkante meter bloemrijke natuur zal inrichten. De eindstand die de teller heeft bereikt is 107.878 vierkante meter.

'Reclaim the Seeds' zaait zich uit

Met ruim 1500 bezoekers was het 'Reclaim the seeds' weekend drukker dan ooit. Het vond eind februari 2015 plaats bij Kraaybeekerhof in Driebergen. 'Een stevig statement tegen patenten op gewassen en tegen de marktpositie van grote internationale landbouwbedrijven', concludeert de organisatie.

Enthousiast wisselden (moes)tuinders hun zelf geoogste zaden, informatie en ervaringen uit. Het was de vierde editie van dit evenement met workshops, lezingen excursies en een zadenruilbeurs, dat sinds 2012 in Amsterdam, Den Bosch en Groningen plaatsvond.

Een belangrijk doel van Reclaim the Seeds is dat meer tuiniers ei-

gen zaden bewaren en gebruiken en dat meer mensen werkelijk in staat zijn bij te dragen aan het in stand houden van de genetische diversiteit en de agrarische biodiversiteit. Het enthousiasme blijkt groot: mensen uit de regio Utrecht willen kijken of ze een lokaal zaden netwerk op kunnen richten. Hetzelfde gebeurde vorig jaar tijdens Reclaim the Seeds in Groningen. Het toen opgerichte Noordelijk Zaden netwerk organiseerde dit jaar voor het eerst een zadenmarkt met workshops over zadenteelt en moestuinieren, gericht op professionals en hobbyisten.

 reclaimtheseeds.nl of noordelijkzadenetwerk.nl

(Foto: Maaikje Pflanz)

Nieuw: biohoning uit Nederland

Biologische honing uit Nederland mét keurmerk? Dat was tot voor kort niet mogelijk, want er was nog geen Nederlandse uitwerking van de Europese regelgeving gemaakt. Daar komt nu verandering in.

Vanaf 21 maart 2015 is het voor Nederlandse imkers mogelijk om zich door Skal te laten certificeren. Na een omschakelperiode van één jaar mogen zij hun honing als biologisch verkopen. Imkers moeten dan het hele bijenseizoen volgens de biologische regels gewerkt hebben. Nederlandse imkers hadden samen met Bionext een verzoek ingediend om biologische bijenhouderij in Nederland mogelijk te maken.

De nieuwe Nederlandse regels voor productie van bio-honing stellen strenge eisen aan biologische imkers. Dit betekent onder meer dat bijenkasten zo moeten worden geplaatst dat bronnen van stuifmeel en nectar binnen een straal van 3 kilometer voor het grootste deel bestaan uit biologische gewassen of 'spontane vegetatie' (maaien, snoeien en begrazen) waarop geen gewasbeschermingsmiddelen worden toegepast. Die gebieden moeten door de imkers in kaart worden gebracht, zodat zij kunnen aan-

tonen dat aan de eisen wordt voldaan. Daarnaast moeten de bijenkasten zijn gemaakt van natuurlijke materialen als hout en stro. Ook geldt biologische bijvoeding voor bijen als voorwaarde en dient de was om de raatbouw te structureren zuiver te zijn. De honing mag biologisch worden genoemd nadat de voorschriften minstens een jaar zijn nageleefd. De regels worden uitgebreid toegelicht in het Infoblad biologische veehouderij van Skal.

 skal.nl

Minister van Blijde Bijen

Luc Pintens is Minister van Blijde Bijen. Hij maakt deel uit van het Ministerie van Ideeën in België. Zijn 35 collega's zijn bijvoorbeeld Minister van Voedselbossen, Minister van Upcycling en Minister van Kunst van Afvalplastic.

Wat is het Ministerie van ideeën? Volgens hun website: 'Het is een initiatief van creatieve denkers en doeners die de handen in elkaar slaan om de overgang naar een duurzame toekomst te versnellen. Ver-

wacht geen commissies, begrotingsrondes, wetteksten, of dat iemand anders het wel in jouw plaats zal doen. Verwacht het onverwachte. Het Ministerie van Ideeën biedt een podium voor pioniers die experimenteren met nieuwe oplossingen die bijdragen aan een meer ecologische en sociale samenleving. Het Ministerie van Ideeën wil deze initiatieven helpen vergroten, versnellen en verspreiden.' Blijde Bijen-minister Luc zet zich uiteraard in voor blijde bijen, dus

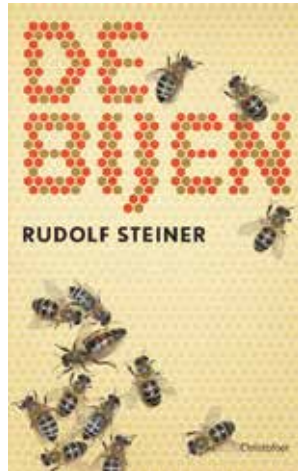
voor bij-vriendelijk imkeren in bij-vriendelijke kasten en voor het vergroten van het aanbod van bloemen.

 hapticultuur.be of ministerievanideeen.be

Bloeien+Boeken

De Bijen

'Voor de bijenteelt moet eigenlijk ieder mens de allergrootste belangstelling hebben, omdat van de bijenteelt in het leven van de mens werkelijk meer afhangt dan men denkt', zei Rudolf Steiner in een van de acht voordrachten over de bijen, die hij in 1923 hield voor arbeiders die aan de bouw van het Goetheanum werkten. Voor de BD-imkerwerkgroep die in 1979 van start ging (zie pag 33), vormden de lezingen een belangrijkste inspiratiebron. En die BD-imkers bieden op hun beurt weer inspiratie aan een brede groep imkers die zich inzet voor de zorg voor de bij. Een citaat (pag 69-70) illustreert de holistische visie van waaruit Steiner spreekt: 'Stelt u zich voor dat u een vriend heeft; stel die leert u in 1915 kennen. Die vriend blijft hier in Europa en u gaat naar Amerika en komt in 1925 terug. (...) U ontmoet die vriend en herkent hem. Maar wat is er in die tussentijd gebeurd? Ik heb immers uiteengezet dat de stof, de materie, de substantie die in het menselijk lichaam zit, na zeven, acht jaar volledig vervangen is. Daar is niets meer van over, zo-

dat dus deze vriend, als u hem na 10 jaar terugziet, niets in zich heeft, echt helemaal niets van dat wat u tien jaar geleden materieel aan hem heeft gezien. En toch heeft u hem herkend. En als wij hem van de buitenkant bekijken, dan ziet hij er in elk geval, zoals u weet, als een samenhangend geheel uit. Zo ziet hij eruit. Maar als u hem door een voldoende sterk vergrootglas zou bekijken, die vriend, dan zou u het volgende zien. In zijn hoofd loopt een ader. Ja, prachtig, deze ader ziet er zo uit als men haar met het blote oog of met een niet al te sterk vergrootglas bekijkt. Maar als men een zeer sterk vergrootglas zou nemen, dan

ziet dat bloed er niet meer zo uit. Dan bestaat het uit louter kleine puntjes, die eruit zien als diertjes. Maar die puntjes zijn niet in rust, die trillen voortdurend. En als u dat ziet, dan lijkt het verduiveld veel op een bijenzwerm! De mens ziet er namelijk naar zijn werkelijke bestanddelen, als men die voldoende vergroot, precies zo uit als een bijenzwerm. Als men dat begrijpt, dan zou het eigenlijk iemand onbegrijpelijk moeten voorkomen dat een mens een ander na tien jaar herkent, want niet één van die beweeglijke puntjes bestaat nog. (...) Maar de hele mens wordt weer herkend. En het bijenorganisme is niet alleen maar vele duizenden bijen, maar een bijenorganisme is één geheel, één volledig wezen.'

i Eelco Schaap schreef in DP 2010-4 een uitgebreide recensie over de nieuwe uitgave van *De Bijen – Over het wezen van de bijen* (na te lezen via bdvereniging.nl/dp). Het boek is te bestellen via bdimkers.nl.

Bloeiend bedrijf

Bijna 600 akkerbouwers deden mee aan Bloeiend Bedrijf, een drie-jarig project van het Louis Bolk Instituut. Samen lieten zij 1200 kilometer akkerranden bloeien langs hun gewas. Doel was om te onderzoeken in hoeverre de biodiversiteit bijdroeg aan natuurlijke plaagbestrijding. "De deelnemende boeren hebben een bredere kijk op gewasbescherming ontwikkeld," aldus onderzoeker Boki Luske. "Voorheen zagen ze plaaginsecten als een probleem. Aan een luis moest je acuut iets doen. Als ze nu luizen in hun gewas tegenkomen, zien ze de samenhang met de natuurlijke vijanden. In de drie jaar tijd die ze aan het project deelnamen, hebben de boeren vertrouwen gekregen in de ecologie van

hun eigen bedrijf." Niet minder dan 70% van de deelnemende gangbare boeren gaat na dit project anders met bestrijdingsmiddelen om. Ze gaan voortaan eerst goed controleren of er natuurlijke vijanden in het gewas zitten. Pas als ze zien dat het écht nodig is, gaan ze spuiten.

i Lees alle resultaten van het project in *De oogst van Bloeiend Bedrijf*, te downloaden via louisbolk.org

Imkers versus multinationals

In Duitsland hebben zes imkerverenigingen de krachten gebundeld in het 'Bündnis zum Schutz der Bienen'. Onder de bezielende leiding van BD-imker Thomas Radetzki, binden zij samen de strijd aan tegen multinationals om bedreigingen van de bij een halt toe te roepen.

In 2011 haalden de imkers een overwinning bij het Europees Hof van Justitie: het Hof stelde hen in het gelijk, dat Monsanto aansprakelijk was voor het feit dat de honing van de Duitse imker Karl Heinz Bablok onverkoopbaar was geworden. De honing was vervuild geraakt met gentech-stuifmeel van een maïsproefveld van Monsanto. Momenteel heeft het Verbond zich als belanghebbende aan-

gemeld bij het proces dat BASF, Bayer en Syngenta hebben aangespannen tegen de Europese Commissie. Deze bestrijdingsmiddelen-fabrikanten vinden het door de Commissie ingestelde verbod op enkele neonicotinoïden niet terecht en vragen om schadevergoeding. Het

deelnemen aan een dergelijk proces is zeer kostbaar, dus donaties kunnen ze goed gebruiken. Dat kan via mellifera.de. Hier kun je je ook aanmelden voor een nieuwsbrief hierover en/of over meer positieve onderwerpen, zoals over het tot bloei brengen van het landschap, bijzondere bijenkasten en voorlichtingsactiviteiten over bij-vriendelijk imkeren.

i mellifera.de/neonics

Imker Bablok voert zijn met gentech-stuifmeel vervulde honing af naar de vuilverbrandingsoven in Augsburg. (Foto: Thomas Radetzki)

Aansluiten

'Samen kijken' ontdekten we als activiteit van melkveehouder Johan Verheije bij zijn succesverhaal over het starten van de kaasmakerij op Warmonderhof (zie pag 18). Een van de deelnemers aan de winterconferentie stelde bij Johans presentatie een vervolgvraag: "Je kunt toch ook verse melk, of yoghurt of kefir verkopen?" In eerste instantie strandde die vraag in een gemompeld onderonsje tussen Johan en Leon Veltman, directielid van Warmonderhof. Ze vertelden aan elkaar dat ze daar al mee bezig zijn. Dat zette het gesprek stil. Op het moment dat de gespreksleider vroeg: "Kunnen we dat zo bespreken dat we daar met elkaar naar kunnen kijken?" verbreedde het onderonsje zich naar de hele zaal. Er ontstond een levendig gesprek over hoe je de potentiële klanten bij een melktap kunt betrekken. Het 'samen kijken' leverde zo ook succes op bij het praten over dit succes.

In een succes heb je kennelijk iets gedaan dat aansluit bij wat de situatie waar je in werkte vroeg. Wat vraagt deze grond, wat is er mogelijk op dit bedrijf, wat hebben deze dieren nodig? In de biologisch-dynamische landbouw is de vraag naar het aansluiten overal aanwezig, op elk moment. Daarover uit te wisselen vanuit ieders persoonlijke ervaring is een manier om voor die eigen successen bewustzijn te krijgen. Daarmee brengen we het land tot bloei. *(Tekst: Luc Ambagts)*

De **Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding** (BD-Vereniging) bestaat uit boeren en burgers die enthousiast zijn voor biologisch-dynamische landbouw. Door het motto 'Weet je deel van een groter geheel' drukken ze uit, dat je in de landbouw vanuit je eigen individualiteit een samenhang zoekt met je omgeving: zowel met de natuur als met de samenleving. Het motto betekent ook dat je samenhang zoekt in gesprek en uitwisseling met andere leden en met anderen die op hun manier aan verwante idealen werken. Op die manier is de BD-Vereniging een actieve vereniging. Boeren ontmoeten elkaar in gespreksgroepen waar ze met elkaar de vraagstukken op het bedrijf bespreken. Boeren en burgers ontmoeten elkaar bij bedrijfsbezoeken, conferenties of studiedagen. Bij de organisatie van congressen, de uitgave van publicaties en tal van projecten werkt de BD-Vereniging samen met veel andere organisaties. Aankondigingen en verslagen van de activiteiten staan in het ledenblad Dynamisch Perspectief en op de website bdvereniging.nl

Weet je deel van

De BD-Vereniging kent twee soorten lidmaatschap

Beroepslidmaatschap

Als beroepslid werk je met de uitoefening van je beroep mee aan de ontwikkeling van de landbouw. Het beroeps-lidmaatschap is voor iedereen die vanuit zijn vak als winkelier, diëtist, onderzoeker, voorlichter, boer of tuinder aan de ontwikkeling van de landbouw bij wil dragen.

Je kunt gebruik maken van:

- Gratis deelname aan het programma van BD-Beroeps-ontwikkeling
- Gratis deelname aan de winterconferentie
- Gratis toezending van alle publicaties
- Ondersteuning bij het werken met de preparaten
- Het Ledenblad Dynamisch Perspectief

Basislidmaatschap

Met het basislidmaatschap ondersteun je de ontwikkeling van de biologisch-dynamische landbouw. Je ontvangt het ledenblad Dynamisch Perspectief en

- uitnodigingen voor de algemene ledenvergadering
- uitnodigingen voor de winterconferentie
- uitnodigingen voor alle andere ledenbijeenkomsten
- voordelige toezending van alle publicaties

Nog geen lid? Meld je direct aan via de website bdvereniging.nl! Met je contributiebijdrage maak je jaarlijks nieuwe projecten voor de ontwikkeling van de biologisch-dynamische landbouw mogelijk.

Nog geen lid? Meld je direct aan via de website bdvereniging.nl!

een groter geheel

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

Wisentweg 12, 8251 PC Dronten
bdvereniging.nl
info@bdvereniging.nl
0321-315937

© 2015 Vereniging voor Biologisch-
Dynamische Landbouw en Voeding

Dit is een thema-uitgave van Dynamisch
Perspectief, het ledenblad van de Vereniging
voor Biologisch-Dynamische Landbouw en
Voeding

Redactie Ellen Winkel (hoofdredacteur),
Luc Ambagts, Andries Palmboom,
Wim Goris, Gineke de Graaf

Coverfoto: Doortje Stellwagen
Vormgeving: Gerda Peters, Fingerprint
Druk: ZuidamUithof Drukkerijen

De uitgever heeft er naar gestreefd de
rechten op foto's en illustraties naar
behoren te regelen. Mocht u desondanks
menen rechten te kunnen doen gelden, dan
verzoeken we u contact op te nemen

Uit deze uitgave mag uitsluitend iets
verveelvoudigd worden, opgeslagen worden
in een geautomatiseerd gegevensbestand
en/of openbaar gemaakt worden - op
welke wijze dan ook - na voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever

Verder lezen

Biologisch-dynamische landbouw

- Rudolf Steiner, *Vruchtbare landbouw op biologisch-dynamische grondslag* (Landbouw cursus), Christofoor
- Willy Schilthuis, *Biologisch-dynamisch tuinieren in de praktijk*, Christofoor
- Ellen Winkel, *De Aarde zal weer vruchtbaar zijn, verhalen van pioniers uit de biologisch-dynamische landbouw*, Ankh-Hermes
- Jan Schrijver, *Op weg naar een fijnzinnige landbouw*, Ankh-Hermes
- Michiel Rietveld, *Houden van de Aarde*, Christofoor

Bijen

- Rudolf Steiner, *De Bijen*, Christofoor
- Iwer Thor Lorenzen, *Natuur en Wezen van de Honingbij*
- *bdimkers.nl* biedt onder de trefwoorden 'publicaties' en 'literatuur' een overzicht aan van vele boeken over bijen, publicaties vanuit de BD-imkerwerkgroep en andere artikelen. Boeken en publicaties zijn via deze website te bestellen.

Inleven en karakteriseren

- Luc Ambagts, Isabel Duiniveld, Albert de Vries, *Bedrijfsindividualiteit in Beweging*, BD-Vereniging
- Albert de Vries, *'GOH!' Onbegrepen gedrag, bron van creativiteit*, academievoorervarendleren.nl

Uitwisseling

Met coachings-activiteiten, intervisie- of the-magroepen en bedrijfsbezoeken bevordert het project BD-beroepsontwikkeling de gespreks-cultuur binnen de BD-Vereniging. Ervaringen uitwisselen doorbreekt het isolement waar je je als individuele professional in bevindt.

Belangrijke basis bij deze gesprekscultuur is dat je je in de ander verplaatst en van daaruit vra-gen stelt. Dan wordt het gesprek een bron van ontdekkingen, voor jezelf en voor de ander. Je ontwikkelt bewustzijn voor wat iemand intuïtief in de praktijk doet.

Neem voor meer informatie en de mogelijkheid tot deelname contact op met Luc Ambagts: 06 48017828, luc@bdvereniging.nl, Joke Bloksma: 0513 437401, jokebloksma@bdvereniging.nl, of Antoine de Paepe (Vlaanderen): (0032) (0)474 431541, antoine@kollebloem.be

